

caritas: si specie perficendi sceleris homini prosequētissimo inimicitiarum: si deniq; lotorum ac tps oppor-
 tuitates extitisse p̄terea si rabiē quādā ambitōis i illo fuisse diximus si nullam potestātē referēdag; libidinū
 aut ullū p̄nitentię locum Postreō si coptam innumerabilem desp̄atā iuuentutis cū illo coniunctam fuisse
 p̄refacim; & eā simul ostēdim; suo p̄te gēio: furētē: i credibili audacia summaq; cupiditate p̄dēde ac uexā
 dāe urbis i nfiāmatā: quid erit iudices q; dabitētis de liberāda patria: deq; ulciscēdi crudelissimi sceleris i ma-
 nitate. Nouistis. n. factus inauditum omniū hominū mēoria. factū atrox superbū: nephariū: p̄nitiosum
 remorissimū ab omni humanitate: nā lege: consuetudine: culus acerbitatem si m̄ius aīo bene p̄pexistis: q̄so
 mecū diligenter attēditē: scel; id iudices: euerfionē nephariam moliebantur amplissime nostre dignitatis: i
 teritū crudelissimū senatorii ordinis: cādam cōem omnium bonog; hui; sceleris libido reposita erat i diri-
 piendis omnium ciuim facultatibus atq; op̄ primēda urbis libertate huc sceleri: parabant; teterrimę con-
 iugum ac liberorum nostrog; uexationes: i hoc scelere uersabant; deniq; faces inferēdāe penatib; n̄ is: expil-
 lationes aēdiū supra uirginū uectaliū: luc; ac mōror miserabilis uniuerse ciuitatis. Quā si uobis ut sunt i
 digna atq; intollerabilia uidentur: non iniquū erit autores horū malorū mulctare teterrimis suppliciis: cla-
 demq; omnium crudelissimā e uisceribus. r. p. propulsare. Tenetis exēpla malorū atq; omniū gantū auto-
 ritatē: qui super summas & singulares penas in eo genere hominū consumēdas esse putauerūt: qui rationē
 habuissent aut p̄dēdāe patrię aut opprimēdāe pu. libertatis. Nihil igit; erit i p̄dēmēto qui audaciā crudelis-
 simi hominis Car. crudelissimo genere suppliciorū expietis & ultionem ex illog; cruciatib; ac penis capiat.
 r. p. quorum erat conflagratura manibus nisi sanctissimū imperii ro. custodes ac iudices dii i mortales nepha-
 riis uotis obtitissent credite iudices odierno die consurrexissē uniuersam urbē cōspecturā ex iudicio uestro
 planeq; anima uersurā qd̄ in posterum de salute uita deq; facultatib; suis sperācūm sic. Credite irē uim uni-
 uersam si igit; iuēctutis aut hodierno Car. supp. simul cōficiēdā fore: aut illius liberatiōe latā atq; exul-
 tantem non multo post in oīum nostrū perniciē una cū illo celerime consurrecturā. Agit; si quidē hodierna
 uestra sn̄ia de salute hui; pulcherrimę atq; optimę ciuitatis: de stabilitate i p̄rit ro. de legū i colūitate: de li-
 bertate ciuim: de pudicitia liberorū ac coniugū uestrarū hui; n. pestis idē scel; erat ut non crasaturū p̄ capita
 paucorū sed rāq; atrocissima uis ueneni per omne corpus urbis diuina naturā: scel; aut q̄ peste si uindicādū
 esse censebitis: ut reor & respu: desiderat; putate profecto deos i mortales & in primis Cap. iouē sempiter-
 num custodē ac iudicem huius imperii pro libertatis eorum tēplis ac ceterimonis gratias nobis āplissim; af-
 esse reddituros. Putate pariter idem facturam esse curiā p̄ defētia consilū uita: seruataq; senatori ordinis di-
 gnitate. Putate matronas urbis ac liberos nostros obseruata; pudicitiam supplices ac congratulantes uni-
 uersos ad genua uestra sese obuersaturos fore. Putate uirgines uestales atq; ipsam maiestatem amplissimi nu-
 minis ob liberationem suam: summa uobis leticia congratulaturam. Putate deniq; ciues omnes ob reten-
 tam uitam ac libertatem penates publicos pro consuatis focis atq; artib; pletes urbis pro propulsato teterrī-
 mo genere uastitatis serme incredibili gaudio exultaturos. Putate tandem hodierno iudicio paratum esse
 uobis aut i mortales dedecus: aut memoriam nominis sempiternam. Multa sunt equidem in ac uita que
 turpiter ac calamitose neglecta restitutionem tamē quodammodo patiant; huius uero uindicandi sceleris si
 p̄ntem facultatē neglexeritis frustra postea recuperandāe copiam queretis: aut odie uobis propulsanda ē cui
 scribis. r. p. pestifera uis calamitatis: aut ipsi patrię sine dubio concidendum. Vtrum eligendum sit uos ui-
 deritis. Qui estis iudices humanitate tanta ne secordia dicam ut eorum uita ac spiritum diutius i. r. p. com-
 morari patiamini: qui uitę salutiq; ciuim crudeliter insidiati sunt: p̄ponitāe uobis āte oculos ac medita-
 tione crebra reuoluite diem illum nepharium: quo salus omnium ciuim quo facultates nostre quo res ip-
 sa pub. peritura fuerat. Quando. si. alpexissemus bestias istas emissas carceribus per urbem omnem: per do-
 mos nostras furialiter exultantes ipsumq; in primis miserandi facinoris ducem ac principem Car. cōfirmā-
 tum hoc iudicio: spe plenum: leticia gesticentem: nunc hos ad aedem nostram nunc illos ad rapinam atq; i nfiā-
 mationem aedium deuocante coniuges e complexibus nostris ad libidinem uictorum raprę fuissent liberi
 ad supra de gremiis parentum extorri: p̄ciosa supplex alportata: tecta conflagrassent ignibus: corpora
 cęsa passim iacuisent. omnia deniq; gemitu fletuq; redūdassent: Hęc fuisset imago miserimę urbis: quā
 urbem a maioribus nostris florentissimam accepimus: & si prohibueritis clarā atq; excellentem posteris
 nostris tradituri sumus. Per humanitatem deniq; uestram uos obtestor atq; obsecro iudices: per amorem
 huius pulcherrimarum atq; inuictissime urbis per omnia que uobis locondissima sunt i uita. provide te ite-
 rum atq; iterum ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis: tot in imminentibus malis erepti
 nunc perignauiam nostram ac disfidiam periclitemur: eripite uitam ciuim a miseranda crudelitate. Proht
 bete penates uestros a nephariis ignib;. Seruate pudicitia necessitudinū nostrar; a teterrimis uexationibus
 liberate tēpla deog; a tristib; rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: p̄gite magistrat;
 n̄ os ab inaudita ferita. e. defendite dēiq; uniuersam urnē ab hoc iusita. ptorsus: & tristissimo gñe calāitatis

C. CRISPI SALVSTI LIBER DE BELLO IGVRTINO.

ALSO queritur de natura sui genus humanum: quid imbecilla: & atque acul breuis
 forte potius quam uirtute regatur. Nam cuncta reputando neque maius aliud: ne-
 que prestabilius inuenies: magisque naturę industriam hominum quam uim aut
 tempus deesse: sed dux atq; imperator uitę mortaliū animus ē: gubi ad gloriā uirtutis
 uia crasat: abūde pollēs potēs; & clar;. neq; fortūa eget: q̄ppe q̄ p̄bitatē i dūstriā: alia
 q̄ bonas artis: neq; dare: neq; eriperē culq; pōt. Sin capt; prauis cupidib; ad iertā & uo

luprætes corporis pessudatus est. pernitiōsa libidine paulis p usus ubi p secordiã uires: ætas: ingenium deflu
 xere naturæ infirmitas: accusatur suã quicq; culpã antores ad negocia transferunt. Quod si oibus bonarum
 rerũ tanta cura esset quãto studio aliena ac nihil profutura multaq; etiã periculosa petunt: neq; magis regerẽ
 tur. casibus qua regerent: & eo magnitudinis procederent: ubi p mortalibus gloria æterni fierent nã uti ge
 nus hominum compositum ex corpore & anima est ita res: cuncte studiaq; omnia alia corporis: alia animi
 naturam sequuntur. Igitur preclara facies: magnæ diuitiæ: ad hoc ius corporis & alia omnia huiuscemodĩ
 breui dlabuntur. At ingenii egregia facinora sicuti anima imortalia sunt. Postremo corporis & fortũæ bo
 norum ut initium sic finis est. Omniaq; orta occidunt & aucta senescunt. Anim⁹ incorruptus æternus rector
 humani generis agit: atq; habet cuncta neq; ipse habetur. Quo magis prauiras eorũ est admitanda qui de
 diti corporis gaudiis p luxum & ignauia ætatem agunt. Ceterum ingenium: quo neq; melius neq; amplius
 aliud est in natura mortalium incultu atq; secordia torpescere sinunt: cum præsertim tam multæ uariet̃ sint
 artes animi quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus & impia. Postremo omnis cura re
 rum publicarum minime mihi hac tempestate cupienda uidentur: quoniam neq; uirtuti bonos datur: neq;
 illi quibus per fraudem uis fuit: utiq; eo magis tuti aut honesti sunt. Nam uĩ quidem regere patriam aut pa
 rentes: quãq; & possis: & delicta corrigas: ramen iportunum est. cum præsertim omnes rerum mutatiões ce
 dem fugã aliaq; hostilia portendant: frustra autẽ niti: neq; aliud se fatigãdo: nisi odium querere extremæ de
 mētiæ: est nisi forte quẽ in honesta & pnitiōsa libido tenet: potentiæ paucorum: decus atq; libertatẽ signifi
 cari suam. Ceterum ex aliis negociis: que ingenio exercentur ĩ primis magno usui est memoria rerũ gestag
 cuius de uirtute quia multi dixere puto preterendum simul ne per insolentiam quis existimet memet stu
 dium meum extollere laudando. Atq; ego credo fore qui quia decreui procula. Rem. p. ætatem agere: tan
 to tãq; utili labori meo nomen inertie imponunt. Certæ quibus maxima industria uideretur salutare plebem
 & conuulsi gratiam querere. Qui si reputauerint: & in quibus ego temporibus magistratus adeptus sin &
 quales uiri idem assequi nequuerint: & que genera hominum postea in lenatum peruenerim: profecto exi
 stimabunt me magis merito q̃ ignauia iudiciũ animi mei mutauisse maiusq; cõmodũ ex ocio meo q̃ ex alio
 rum negociis rei pu. uentur. Nam sepe audiui ego. Q. u. M. P. S. Preterea ciuitatis nostre pclaros uiros soli
 tos ita dicere cũ imagines maiorũ intuerent uehementissime sibi animũ ad uirtutẽ accẽdi. f. nō cærã illa: ne
 q; figurã tantam uim In sese habere: sen memoria rerum gestag eã flammã egregiis uiris increfcere pectorĩ
 neq; prius sedari: quã uirt⁹ eorũ famã atq; gloriã adæquauerit. At cõtra q̃s omniũ est his morib⁹. q̃ nō dedi
 uitis & sumptibus non probitate neq; industria cũ maiorib⁹ suis cõtendat. etiã hoĩes noui q̃ per uirtutẽ so
 liti erant nobilitatẽ anteuenire furtim & per latrocinia potiusquã ex bõis artib⁹ ad imperia & honores nitũ
 tur. Perinde quasi pretura & consolatus atq; omnia alia huiusmodi. per se ipsa clara & magnifica sint. Ac nō
 perinde habeantur: ut eorũ qui ea sustinent: uirtus est: uerũ ego liberius satiusq; processit: dum me ciuitatis te
 det morum piger nunc ad inceptũ op⁹ redeo.

Billum scriptur⁹ sum: quod. P. R. cum iugurtha rege Numidiag gessit: primũ qd̃ magnũ & atrox
 uaria uictoria fuit. Deinde quia tum primum supbiæ nobilitatis obuiatũ ē: que contentio diuina
 cũcta & humana pmiscuit. Eoq; uecordiæ pcessit. ut studiis ciuilib⁹ bellũ atq; uastitas Italiæ finẽ
 faceret sed priusquã huiuscemodi initium expeditam pauca supra reperam: quo ad cognoscendum omnia
 illustria magis: magisq; in aperto sit. Bel. pu. secundo: quo dux Carthaginensium Hannibal post magnitu
 dinem nominis R. o. Italiæ opes maxime attriuerat. Masinissa rex Numidarum in amicitiam receptus a.
 p. S. cui postea aphricano cognomen ex uirtute fuit: multa & preclara rei militaris facinora fecerat: obque
 uictus carthaginensibus & capto siphace: cuius in aphrica magnum atque late imperium ualuit. P. R. qual
 cunque urbis & agros manu ceperat: regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis
 permanit sed imperit uitæque eius finis idem fuit: deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit. Manasta
 bale & Gulussa fratribus morbo absumptis: is Adherbalem & Hiẽsalem ex se genuit: iugurthamq; filium
 Manastabalis: quem Masinissa q̃ ortus ex concubina erat priuatum reltquerat eodem cultu quo liberos su
 os domi habuit. Qui ubi primum adoleuit pollens uiribus decora facie sed multo maxime ingenio uali
 dus: non se luxu neq; inertie corrupẽdum dedit: sed uti mos illius est gentis equitare iaculari: cui su cum
 equalibus certare: & cum gloria ante omnis iret: omnibus tamen carus erat: ad hoc pleraq; tẽpora in uedão
 agere leonẽ atq; alias feras prim⁹ ferire: plurimũ facere. & minimunde seipse loqui quib⁹ reb⁹ Micipsa tam
 & si initio lætus fuerat existimans uirtutem iugurthæ regno suo gloriæ ad fore: tamen postq̃ hominem
 adolescẽre exacta ætate sua & paruis liberis magis: magisq; crescere intelligit: uehementer eo negocio pmo
 tus multa in animo suo uolebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperii & preceps ad explendam
 animi cupidinem. Preterea opportunitas suæque & liberorum ætatis: quæ etiam mediocres uiros
 spe quæ transuersos agit. Ad studia Numidarum in iugur accensa. ex quibus si talem uirum dolis inter
 fecisset: neque seditio aut bellum orire anxius erat. His difficultatibus circumuentus: ubi uidet neq; par
 uis: neq; insidiis primi o posse hominem tam acceptum popularibus quod erat iugurthe mãu promptus &
 aperens gloriẽ militaris statuit eum obiectare periculis & eo modo fortunam temptare. Igitur bello Nu
 manio Micipsa cum popu. roma. equitum atque perditum auxilia mitteret: sperans uel ostentando uir
 tutem: uel hostium scuitia facile eum occasurum præfecit Numidis: quos in hi peranimam mittebat:
 sed ea res longe aliter ac ratus erat euenit. Nam iugurtha uterã impigro atque acri ingenio ubi natu
 ram. P. Sci. qui tum. R. Imperator præerat: & mores hostium cognouit. multo labore multaq; cura. Præ

terea modestissimi patēdo saepe obuiā eundo periculis: tantam claritudinem breui peruenerat: ut nostris
 u. hementer carus. Numantinis maximo terrori esset. Ad sane quod difficilimū in primis ē prelio strenuus
 erat & bonus consilio. Quorū alterum ex prouidentia timorem. alter ex audacia temeritate affert̄ plerūq;
 solet. Igit̄ imperator oēs fere res asperas per iugurthā agere in amicis habere magis magisq; eū in dies ample
 cti. Quippe cui⁹ neq; consiliū neq; inceprū ullū frustra erat: huc accedebat munificētia animi: ingenii sol
 lertia. Quib⁹ reb⁹ iugurtha multos ex ro. sibi familiari amicitia cōiuxerat. Ea tēpestate ī exercitu nostro fue
 re q̄ plures nouit: atq; nobiles: q̄b⁹ diuitiā bono honestoq; potiores erāt: Factiosi domipotētes apud socios
 clari magisq; honesti qui iugurthe non mediocri animū pollicitando accēdebā: si Micipsar ex occidisset: for
 uti sol⁹ īperio numidie potiret in ipso maximā uirtutē Rome oia uenalia eē. sed postq̄ numantia delera. p.
 S. dimittere auxilia & ipse reuert̄ domum decreuit: donatum atq; laudatum magnifice p. concione iugur
 thā in pretoriū adduxit: ibiq; secreto monuit ut potius publice q̄ priuatim amicitia. p. r. coleret: neu aliquis
 largiri in suesceret. periculose a paucis emi: quod multorū esset. Si permanere uellet in suis artibus oliro & il
 li gloriā & regnum uenturū: sin pperantius pergeret suam pecuniam & ipsum pceptū casus: sic locur⁹ cū lit
 teris eū pars Micipse redderet dimisit: eaq; inā hāc erat: iugurthae tui ī bello Numātio longe maxia uirtus
 fuit. Quā rē tibi certe gaudio esse scio: nobis ob merita sua car⁹ ē: ut idē. S. & p. R. sit sūma op̄itemur: Tū
 bi qdē p nra amicitia gratulor. en hēs uig dignū te: atq; aud suo misimilia. Igit̄ rex ubi ea q̄ fama acceperat
 ex litteris īperatores eē ita cognouit. tū uirtute: tū grā uiri per mor⁹ flexit animū suū: & iugurtham bñficiis
 uinceret aggressus ē statiq; eū adoptauit: & testamēto pariter cū filiis hāredem instituit sed ipse paucos post
 annos morbo atq; aetate confect⁹ cum sibi finē uitae adesse intelligeret coram amicis & cognatis: itcmq; Ad
 herbale & Hiempiale filiis dicitur huiuscemodi uerba cum iugurtha habuisse.

Patrum ego iugurtha te amisso patre sine spes siue opibus: in meum regnum suscepi existimans
 non minus me tibi q̄ liberis si gēuissim ob beneficia eaq; fore: neq; ea res falsum me habuit nam
 ut alia magna & egregia tua facta obmittam: nouissime tu rediens. Numantia: meq; regnumq;
 meum gloria decorasti. tuq; uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: Hispania nomen fa
 miliae nostre renouatum est. Postremo quod difficilimum inter mortales est gloria inuidiam uicisti. nunc
 quoniam mihi natura finem uitae facit: per hanc dextram: per regni fidem moneo. obtestorq; te uti hos
 qui genere tibi propinqui beneficio meo fratres sunt: caros habeas: neu malis alienos adiungere: quam
 sanguine coniunctos retinere. Non exerceat: neq; thesauri praesidia regni sunt. Verum amici: quos neq;
 armis cogere: neq; auro parare quas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior qua frater fratri. Aut
 quem alienum fidum inuenies: si tuis hostis fueris: equidem ego uobis regnum trado firmum si boni eris
 tis: si mali imbecillum. Nam concordia paruā res crescunt discordia maxime dilabuntur. Ceterum iu
 gurtha ante hos te quia aetate & sapientia priores nealiter quid eueniat prouidere decet: nam in omni
 certamine: qui opulentior est. etiam si accipit iniuriam: tamen quia plus potest facere uidetur: uos autem
 Adherbal & Hiensal colite: obseruate hunc talem uirum: imitamini uirtutem & enitimini: ne ego meliores
 liberos sumpsisse uidear q̄ genuisse. Ad ea iugurtha tamen si: regem ficta locutum intelligebat: & ipse longe
 aliter in aīo agitabat: tamen pro tēpore benigne respondit Micipsa paucis post diebus moritur. Postquā il
 li regio more iusta magnifice fecerant. Reguli in unum conuenerunt: ut inter se de cūctis negociis discepta
 rent. Sed. Hiensal qui minimus ex illis erat: natura ferox etiam antea ignobilitatem iugurthae quia ma
 terno genere impar erat despiciens dextra Adherbalem assēdit: ne medius ex tribus quod apud numidias
 honori ducitur iugurtha foret. Deinde tum ut aetati cōcederet fatigatus: a fratre uix in partem alteram tra
 ductus est: ibi cum multa de administrando imperio differerent: iugurtha inter alias res ait: oportere
 quinquenniū consulta & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsam pa
 rum animo ualuisse. Tum idem Hiensal placere sibi respondit: nam ipsum illum his tribus proximis an
 nis adoptione in regnū peruenisset quod uerbū in pectus iugurthae altius quā quisq; rat⁹ descendit. Itaq; ex
 eo tēpore ira & metu anxius moliri parare. atq; ea modo in animo hēre: quibus Hiensal per dolū caperetur.
 Que ubi tardius procedunt neq; leuitur animus ferox. Statuit enouis modo inceprū perficere primo cōuē
 tum quē ab regulis factum sopra memorauit propter deffensionē placuerat diuidi thesauros sineq; imperiū
 singulis constitui: itaq; tempus ad utrāq; rem decernitur sed maturius ad pecuniā distribuendam reguli in
 terea in loca propinqua thesauris alius alio concessere: sed Hiensal in oppidum Thirmitida forte etus de mo
 utebatur quidam proximus lictore iugurthe: qui carus acceptusq; ei super fuerat. quem ille casu ministrum
 oblatum promissis onerat impellitq; uti tanquā suam uisens domum erat portarum clauēs adulterinas pa
 ret nā uere clauēs ad Hiensalē referēbant: Ceterū ubi res postularet seipsum cū magna manu uenturum. Nu
 midia mādata breui cōfect. Atq; uti doctus erat noctu iugurthe milites introducit qui postquā in aedes ir
 rupere: diuersi regem querebāt: dormientes alios: alios occurrentes ioterficere. Scrutari loca abdita: clausa
 effingere: strepitu & tumultu omnia miscere: Gum interim Hiensal reperitur occultans se in iugurio mu
 lieris ancillae: quo in initio pauidus & loci ignarus perfugerat Numidiae caput eius uti iassi erant ad lu
 gurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Aphricam breui diuulgatur. Adherbalem
 omnesq; qui sub imperio Micipsae fuerant metus inuadit: in duas partes. Numidiae descendunt: plures Ad
 herbalem sequuntur: sed illum alterum bello meliores. Igitur iugurtha quam maximas potest copias
 parat: urbis partim ut: alias uoluntate imperio suo adiungere: omni. Numidiae imparare. Ad
 herbalem tamen si legatos Romam miserat: qui senatum docerent de cāde fratris & fortunis suis:

tamen fretus multitudine militum parat armis contendere. Sed ubi rex ad certamen uenit uictus ex flio p-
fugit in prouinciam ac de hinc Romam contendit: tum Iugurtha per actis consiliis postq̄ omni Numidia
potebatur. in ocio facinus suum in animo reputans timere po. ro. neq̄ aduersus iram eius usquam: nisi in a-
uaritia nobilitatis & pecunia spem suam habere. Itaq̄ paucis diebus post cum auro & argento multo romā
legatos mittit. Quibus præcipit primum uti ueteres amicos muneribus repleant: deinde nouos exquirant
Postremo q̄cūq̄ possit largiendo parere cunctentur: sed ubi legati. R. uenere: & ex p̄cepto regis hospitibus
aliisq̄ quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat magna munera misere. Tanta commutatio in-
cessit: ut ex maximā inuidia & maliuolentia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. Quorum
pars specialii præmio inducti singulos ex senatu ambiendo nitentur ne grauius in eum consuleretur. Igi-
tur ubi legati satis confidunt die constituto senatus utriusq̄ datur: tum Adherbalem hoc modo locutū acce-
pimus.

M Artes. C. Micipsa pater meus moriens mihi p̄cepit uti regni Numidiæ tantūmodo procurationē
meam. Cæterum ius & impiū penes uos eē. pop. ro. simul eniterer domi militiæq̄ q̄ maximo
usui esse. Vos mihi cognatorum & affinium loco ducerem. Si ea fecissem in uostra amicitia
exercitū: diuitias. munimenta regni: me habiturum. Quæ cum præcepta patris agitare. Iugurtha homo
oīum quos terra sustinet sceleratissimus contempto uostro Imperio. Masinisse me nepotem etiam stirpe lo-
cium atq̄ inimicū po. ro. regno fortunisq̄ omnibus expulit Atq̄ ego. p. C. quoniam eo miseriarum uenturus
eram: uellem potius ob mea q̄ ob maiorum beneficia meorum posse me auxilium a uobis petere: ac maxie
deberi mihi beneficia a po. ro. quibus utinam non egerem: sed si ea desideranda erant uti debitis utere. Sed
quoniam parum tuta per se ipsa probitas est neq̄ mihi in manu fuit qualis foret Iugurtha. Ad uos confugi.
P. C. quibus quod mihi miserrimum est: cogor prius oneri q̄ usui esse. Cæteri reges aut bello uicti in amici-
tiam recepti sunt: aut in suis dubiis rebus societatem uostram appetuerunt. Familia nostra cum po. ro. bello
carthaginensi amicitiam instituit quo tempore magis fides eius q̄ fortuna petenda erat. Quorum pro-
genit̄ uos. P. C. nolite pati me nepotem Masinisse frustra auxilium petere: sed si ad impetrandum nihil cau-
sæ haberem p̄ter miserandam fortunam quod paulo ante ego rex genere fama: atq̄ copiis potens: nunc de-
formatus erumnis inops alias opes expeto tamen erat maiestatis po. ro. prohibere iniuriam: neq̄ pati cuius
q̄ regnum per scelus crederet: uerum ego his finibus eiectis sum quos maioribus meis po. ro. dedit: unde pa-
ter & auus meus una uobiscum expulere Syphacē & carthaginenses. Uostra beneficia mihi erepta sunt. P. C.
in mea iniuria despecti hestis heu miserum me huc cū Micipsa pater beneficia tua euasere: ut quem tu parē
cum liberis tuis regniq̄ participem fecisti: is potissimum stirpis tuæ extictor sit: non quam ne ergo familia
nostra quieta erit. Semper ne in sanguine. ferro fuga: uersabimur. Dum carthaginenses incolumes fuere: iu-
re omnia sæua patiebamur: hostis a latere: uos amici procul. Spes omnis ī armis. Postq̄ illa pestis ex aphri-
ca electa est: læti pacem agitabamus. quippe quibus nullus hostis erat. nisi ille forte quem uos iussissetis. Ec-
ce autem ex improuiso Iugurtha intoleranda audacia: scelere: atq̄ superbia sese efferens fratre meo atq̄ eodē
propinquo suo interfecto primum regnum eius sceleris sui p̄dā fecit. Post ubi in eisdem dolis me nequiuit
capere nihil minus q̄ ui aut bellum expectantem in imperio uostro. sicut uidetis extorrem patria domo: in
opem & cooperum miseris efficit: ut ubi uis tutiusq̄ in meo regno essem: ego sic existimabam. P. C. uti p̄-
dicantem audiueram patrem meum qui diligenter colerent uostram amicitiam: eos multum laborem susci-
pere. cæterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit. præstitit uti in omnibus bellis
adesset uobis: nos uti per ocium tuti simus in manu uostra est. P. C. pater nos duos fratres reliquit. tertium
Iugurtham beneficiis suis ratus est coniunctum fore alter eorum necatus est alter ipse ego manus impias uix
effugi. Quid agam: aut quo potissimum infelix accedam: generis omnia p̄sidia extincta sunt Pater uti ne-
cesse erat naturæ concessit: fratri quē minime decuit propinquus per scelus uitam eripuit: affines amicos cæ-
teros meos propinquos: alium alia cladaē opp̄ssit capiti a Iugurtha pars in crucē acti pars bestis obiecti sūt:
pauci quibus relicta ē anima clausi in tenebris cum micore & luctu morte grauiore uitam exigunt. Etiam
si quæ aut amisi: aut quæ ex necessariis aduersa facta sunt incolumia manerent: tantū si qs ex improuiso ma-
li accidisset uos implorarem. P. C. quibus pro magnitudine imperii eius iniurias omnis curæ esse decet: Nūc
uero exul patria domo solus atq̄ omnium honestarum rerum egens quo accedam: aut quos appellem. Na-
tiones ne an reges. Quot omnes familiæ nostræ ob uostram amicitiam infestī sunt an quo q̄ mihi audire li-
cet ubi non meorum maiorum monuit: c̄ta hostilia plurima sint. an quisquam nostri misereri potest qui ali-
quando uobis hostis fuit. Postremo Micipsa ita nos instituit. P. C. ne quem coleremus nisi po. ro. ne socie-
tatem neq̄ foedera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in uostra amicitia fore. Sed si huic im-
perio fortuna mutaretur una occidēdum nobis: uirtute ac diis uolentibus magni & opulēti estis omnia sc̄da
& obedientia sunt Quo facilius sociorum iniurias curare licet tantum illud uereor: ne quos priuata amicitia
Iugurthe parum cognita transuersos agant: quos ego audio summa openiti ambire fatigare: uos singulos ne
qd̄ de absente incognita cā statuatis. figere: me uerba & fugam simulare cui licuerit ī regno manere. Quod
utinam illum cuius impio fac̄ore in has miseras proiectus sum eadem hæc simulantē uideam: & aliquan-
do aut apud uos aut deos immortales rerum humanarum. cura oriatur ut ille q̄ nunc sceleribus suis atq̄ p̄cla-
rus est omnibus malis ipse excruciatas impietatis in parentem nostrum fratris mei necis mearūq̄: miseriarum
graues p̄nas reddat. iam frater animo in meo carissime quanquam tibi immaturo: & unde minime
decuit uita erepta est. tamen lætandum magis q̄ dolē dum casum tuum puto. Non. n. regnum sed fugam exi-
lum

lium egestatem & omnes has miseras: quae me praemunt cum anima simul amisisti: at ego infelix in tanta mala praecipitatus ex patrio regno rerum humanarum spectaculum praebere incertus sum quid agam. Tuas ne iniurias persequar: ipse auxilium egens: an regno consulam: cuius uitae necisque potestas ex opibus alienis pendet: utinam possem mori fortis meis honestus exitus esset: ne uiuere contemptus uideret. si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque uiuere libet mihi neque mori licet sine dedecore. p. C. obtestor uos per liberos atque parentes uestros per maiestatem porro. subuenite mihi misero. Item obuiam iniuriae nolite pati regnum numidiae: quod uestrum est per scelus & sanguinem familiae nostrae tabescere. Postquam res loquendi finem fecit legati Iugurthae largitione freti magisque ca: paucis responderet Hierusalem ob scaeuicia suam a numidis interfectum Adherbalem ultro bellum inferentem. postquam superatus sit: queri quod iniuriam facere nequisset: Iugurtham ab senatu petere ne se alium putarent ac numantiae cognitum esse ne uerba inimici ante facta sua ponerent deinde utriusque a curia digrediuntur. Senatus statim consulitur. Fautores legatorum praeterea senatus deprauata gratia magna pars adherbalis dicta continere: Iugurthae uirtutem extollere: laudibus gratia uoce. Denique omnibus modis pro alieno scelere & flagitio sua quasi pro gloria nitentur. At contra pauci quibus bonum & egiuum carius diuitiis erat. subueniendi adherbali: & Hierusalem morrem seueram ut indicandam censebant: sed ex omnibus maxime. Aemilius Scalus impiger factiosus: audax potentiae. honoris diuiciarum. Caeterum uitia calidae sua occultans. Is postquam uidet regis largitionem famosam impudentemque ueritus quod in tali re solet ne polluta licentia inuidiam accenderet: animum a consueta libidine continuit. Vicin tamen in senatus pars illa uero precium aut gratiam anteferebat decretum sit uti decem legati regnum quod micipsa obtinuerat inter Iugurtham & adherbalem diuiderent: cuius legationis princeps fuit. L. O. homo clarus: & tamen in senatu potens. qui consul. C. G. & M. Fuluius Flacco interfectis accerit uictoria nobilitatis in plaebe exercuerat: eum Iugurtha tam & si ro. in amicis habuerat tamen accuratissime accepit. Dando & pollicendo multa perfecit uti fama: fidei postremo omnibus suis rebus commodum regis ante ferret. Reliquos legatos eadem uia aggressus est: plerisque capit: paucis carior fides quam pecunia fuit. In diuisione regni quae pars numidiae mauritaniam attingit agris uirisque opulentior Iugurthae traditur: illam alteram specie portio est quam usu: quae portuorum: & aedificiis magis exornata erat. Adherbal possedit: Res postulare situm pharicae uidet paucis exponere: & eas gentis quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit attingere. Sed quae loca & nationes ob calorem & asperitatem item solitudines minus frequentata sunt. De his aut facile compertum narraueri. Caetera quam paucissimis ab soluam.

In diuisione orbis terrae plerique in parte tertia aethiopicam posuere. Pauci tantummodo aethiopiae & europae esse. Ea fines habet ab occidente fretum nostri maris & oceanus: ab ortu solis decliuem latitudinem. Quem locum Cathabatmon incolae appellant mare saeuum importuosum: Ager frugum fertilis: bonus pecori: arbori infecundus. caelo terra: penuria aquarum: genus hominum: salubri corpore uelox patiens laborum plerisque senectus dissoluit nisi qui ferro. aut bestiis interiere. Nam aut morbus saepe quem superat: ad hoc malefici generis plura animalia. sed qui mortales in initio Aethiopicam habuerint: qui que postea accesserint: aut quomodo inter se permixti sunt: quanquam ab ea fama quae plerisque optinet diuersum est tamen uti ex libris punicis qui regis utique rem sese habere cultores eius terre putant Hierusalem dicebantur interpretatum nobis est: quam paucissimis dicam. Caeterum fides eius rei penes autores erit. Aethiopicam habere in initio getuli: & lybes asperi inculti: quibus cibum erat caro ferina atque humis: pabulum uti pecoribus. Hi neque moribus: neque lege aut imperio: cuiusquam regebantur: uagi: palantes quo nox coegerat sedes habebant: sed postquam in Hispania Hercules sicuti aethiopi putant interiit: exercitus eius compositus ex uariis gentibus amissio duce: ac passim multis sibi imperium petentibus breui dilabuntur: ex eo numero Moedi. persae: & armeni nauibus in aethiopicam transacti proximis nostro mari locos occupauere. Sed perse intra magis oceanum. Hicque aluos nauium in uersos pro tuguris habuere. Quia neque materia in agris: neque ab hispanis emendi aut mutandi copia erat: mare magnum ignara lingua commertia prohibeant. Hi paulatim per conubia Getulos secum miscuere: & quia saepe temptantes agros: alia deinde loca petiuerant: semetipsi numidas appellauerunt: caeterum adhuc aedificia numidarum quae agrestium mapalia illi uocant ob longa curuis lateribus tecta quasi nauium carinae sunt. Moedi autem & armeni accessere lybes. Nam hi mare proprius aethiopicum agitabant. Getuli sub sole magis haud procul ab ardoribus: hicque maturae oppida habuere nam fretum diuisi ab hispania mutare res inter se constituerant. Nomen eorum paulatim lybes corrumpere barbara lingua mauros pro moedis appellantes. Sed res persarum breui adoleuit: ac postea nomine numidiae propter multitudinem a parentibus digressi: possidere ea loca quae proxime carthagine numidia appellatur. Deinde utriusque alteris freti finitimos armis: aut motu sub imperium suum coegere nomen gloriamque sibi addidere: magi hi qui ad nostrum mare processerant: quia lybes quam getuli minus erant bellicosi. Denique aethiopicam partem inferior plerumque a numidis possessa est: uicti omnes in gentem nomenque imperantium concessere: postea phoenices alii multitudinis domum minnedae gratia: pars cupidine imperii sollicitata plaebe: & alii nouarum rerum auditi hipponem adrumetum: leptim: aliasque urbes in ora maritima condiderunt: haecque breui multum auctae pars originibus suis praesidio alii decori fuere: nam de carthagine silere melius puto quam parum dicere quoniam alio properare tempus monet. igitur a Cathabatmo: qui locus aegyptum ab aethiopia diuidit secundo mari prima habitatio Cirene est colonia Thereorum ac deinde duae sunt syrtes inter quas leptis: deinde philenorum arae: quae locum aegyptum uersus finem imperii habuere carthagine: post aliae punicae urbes: caetera loca usque ad mauritaniam numidiae tenent proxime hispaniam mauri sunt: super numidiam Getulos acci-

plimus partim In iugurthis: alios incultus uagos agitare: Post eos æthiopas esse: deinde loca exusta solis ardo
 ribus. Igitur bello iugurthino pleraque ex puniis oppida & fines carthagenensium quos nouissime abuerat
 P. R. p. magistratus administrabat getulorum magna pars & numidiæ usque ad flumē muluchā sub iugurtha
 erant. Mauris omnibus imperitabat rex boghus præter nomen p. cætera ignarius. p. r. Iræque nobis neque pa-
 ce neque bello ante cognitus erat. De aphyrica & de eiusdem incolis ad necessitatē rei satis dictum ē. Postquā autē
 diuiso regno legati ab Aphyrica discessere: & iugurtha cōtra animi timorem præmia sceleris adeptum sese ui-
 det certum eē ratus quod ex amicis ad Numantiam acceperat omnia R. o. uenalia eē. simul & illorū pollicita
 tionibus accensus: quos paulo ante muneribus expleuerat in regnum ad herbalis animū intendit: ipse acer
 bellicosus. At is quem petebat: quietus imbelli placido ingenio oportunus iniuriæ metuē magis quam me-
 tuendus. Igitur ex improviso eius fines cum magna manu inuadit multos immortalis eū pecore atque alia p-
 da capit: ædificia incendit: pleraque loca hostiliter cū equitatu. Deinde cum omni multitudine in regnū suum
 cōuertit se existimans ad herbalem dolore p. motum iniurias suas manu uindicaturum: & amque rem belli cau-
 sam fore. At ille quid neque se parem armis extimabat: & amicitia. P. R. magis quā numidis fretus erat nega-
 tus ad iugurtham de iniuriis quæstum misit: qui tamen contumeliosa dicta retulerunt prius tamen omnia
 decreuit quā bellum sumere: quia tentatum ante secus cesserat. Neque eo magis cupidus iugurthæ minuebat.
 Quippe qui totum regnum eius animo iam inuiserat: itaque non uti ante cum prædatoria manu sed ma-
 gno exercitu comparato bellum gerere coepit: & aperte totius imperium numidiæ petere: Cæterū qua pge
 bat urbem agris uastare predas agere: suis animum: hostibus terrorē augere. Adherbal ubi intellexit eo pro-
 cessum uti regnum aut relinquendum esse aut armis retinendum necessario copias parat & iugurthæ obui-
 procedit siterim aut longe a mari cirtham oppidum: utriusque exercitus confedit: & quia diei extremum erat.
 prælium non est inceptum. sed ubi plurimum noctis processit: obscuro etiam tunc lumine milites iugur-
 thæ signo dato castra hostium inuadunt semisonnos partim: alios sumentes arma fugant funditque. Adherbal
 cum paucis equitibus cirtham profugit. & ni multitudo togarorum fuisset: quæ numidas insequentes mæ-
 nibus prohibuit uno die inter duos reges cœtum atque patratum bellum foret. Iugurtha oppidum circum-
 sedit: uineis turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus le-
 gatorū antecepere: quos ante præliū factum ab adherbale missos audiuerat. Sed postquam senatus de bel-
 lo eorum accepit tres adolescētes in Aphyricam legantur: qui ambos reges adeant. S. P. Q. u. R. urbis nunci-
 ent censere & uelle eos ab armis discedere. ita seque illis dignum esse legati in aphyricam maturantes ueni-
 unt eo magis quod R. o. cum proficisci parant: de prælio factō & opugnatione cirthæ audiebatur: sed his ru-
 mor clemēs erat. quorum iugurtha accepta oratione respondit sibi: neque maius quicquam neque carius auctori-
 tate senatus eē ab adolescētia ita si enisum. ut ab optimo quoque pbaretur uirtute non milita. P. S. summo uiro
 placuisse ob eandē artis a amicitia non penuria liberorum in regnū adoptatum eē. Cæterum quod pleraque
 bene atque strenue fecisset eo animum suum iniuriarum minus tolerare: adherbalem dolis uitæ suæ insidiatum
 quod ubi comperisset sceleri obuiam esse. P. o. R. o. neque recte pro bono facturum: si ab iure gentium sese phi-
 buerit: postremo de omnibus rebus legatos R. o. breui missurum: ita utrique digrediuntur. Adherbali non su-
 it appellandi copia. Iugurtha ubi eos aphyrica discessisse ratus ē neque propter loci naturam armis expugnare
 cirtham pot. Vallo atque fossa mœnia circumdat: turres extruit: easque præsidii firmat præterea dies noctesque
 aut p. uti aut dolis tentare: defensoribus mœniū præmia modo: modo formidine ostentare suos hortan-
 do ad uirtutem erigere: prorsus intētus cūcta parare. Ac ubi adherbal intelligit oēs fortunas suas in extremo
 sitas hostē infestū: auxilii spem penuria necessariatū rerum bellū trahi non posse. ex his qui una cirtham pro-
 fugerant duos maxime impigros delegit: eos multa pollicēdo ac miserando calum suū confirmat: uti per ho-
 stium mutationes noctu ad proximum mare deinde R. omam pgeret. Numidiæ paucis diebus iussa effici-
 unt. Litteræ Adherbalis in senatu recitatur: quarum sententiā hæc fuit.

Non mea culpa sæpe ad uos orationem mitto. P. C. sed uis iugurthæ subegit: quem tanta libido extiguit
 di me inuasit: ut neque uos neque deos immortalis in animo habeat sanguinē meū quā omnia malit: ita
 que iā quintū mensem socius & amicus. P. R. armis obsessus teneor: neque Micipsæ patris mei bene-
 ficia: neque uestra decreta auxiliantur: ferro: an fame acrius urgear incertus sum: plura de iugurtha scribere de
 hortatur fortuna mea etiam ante exptus sum parum fidei miseris eē: nisi tantum intelligo illum supra quam
 ego sum petere: neque simul amicitiam uestram & regnum meum sperare: utrum grauius existimet nemini
 occultum ē: nam in initio occidit Hierusalem fratrem meū. Deinde patrio regno me expulit: quæ sane fuerint
 nostræ iniuriæ: nihil ad uos. Verum nunc regnum uestrum armis tenet. Me quē uos imperatorē numidis
 posuistis clausum obsidet. legatorum uerba quānt fecerit: picula mea declarant: quid reliquum nisi uis uestra:
 quā mouerim possit: nam ego quidem uellem. hæc quæ scribo & illa quæ antea in senatu quæstus sum uana fo-
 ret: potiusquam miseria mea fidē uobis faceret sed quoniam in eo natus sum ut iugurthæ scelerum ostētui et
 se non iam mortē: neque erūnas: antummodo imperium inimici. & cruciatus corporis deprecor: regno. p.
 C. numidiæ quod uestrum ē uti liber consulite me manibus ab impiis eripite p. maiestatem imperii p. ami-
 citiæ fidem si ulla apud uos memoria manet aut mei Masinissæ. His litteris recitatis: suere qui exercitum in
 Aphyricam mittēdum cernerēt: quam primum Adherbali subueniēdum: interim de iugurtha consuleretur:
 quoniam legatis non paruisset: sed ab iisdē regis fautoribus summa opere enisum ē: ne tale decretum fieret.
 ita bonum publicum ut plerisque negociis sole: priuata gratia deuictum. Legantur tamē in aphyricam maio-
 res nati nobiles amplis honoribus uti in quibus fuit. M. Aemilius Scaurus: de quo supra memorauimus hō

mo consularis: & tum in senatu potens & princeps: hi quod res inuidiæ erat & a numidis obsecrari triduo
nauem ascendere: deinde breui uti cã ad pulli. litteras ad iugurtham mittunt: q̄ ocissime ad puinciam accedat:
se ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit homines claros quorum auctoritatē Ro. pollere audierat contra
inceptum suum uenisse primo commotus metu atq; libidine diuersis agitabatur. Timebat iram senatus ni
paruisset legatis porro animus cœcus cupidine ad inceptum scelus rapiebatur. Vicit tamen in auido ingēio
prauum consilium igitur exercitu circumdato summa ui Cirtham irrūpere nititur maxime sperans deducta
manu hostium: aut ui aut dolis sese casum uictoriæ inuēturum quod ubi secus procedit. neq; quod intende-
rat efficere potest ut prius q̄ legatos conueniret Adherbali potiretur ne Amplius morando Scaurum: quē
plurimum metuebat incēderet: cum paucis equitibus in prouinciam uenit. Tamen si senatus uerbis minæ
grauel nunciabantur. quod ab oppugnatione Cirthæ non desisteret: multa tamen oratione consumpta le-
gati frustra discessere: ea postq̄ Cirthæ audita sunt: Italici quorum uirtute mœnia defendebantur consili de-
dicatione facta ppter magnitudinem. P. R. inuolatos sese fore: Adherbati suadet uti se & oppidum Iugurthæ
tradat. tantum ab eo uitam paciscatur: de cæteris senatui curæ fore: At ille tamen omnia potiora fide iugur-
thæ rebatur: tamen: quia penates eosdem: si aduersaretur cogendi potestas erat ita uti censuerant Italici dedi-
tionem facit.

Iugurtha in primis Adherbalē ex cruciatum necat deinde oēs puberes Numidas atq; negociatores
i promiscue uti quisq; armatus obuius fuerat interfecit. Quod postq̄ Ro. cognitum e& res in sena-
tu agitari cœpit: idem ministri regis interpellando ac sæpe gratia interdum iurgis trahendo temp?
atrocitatem facti leniebant: Ac ni. C. M. Tri. Pl. Des: uir acer & infestus potentiae nobilitatis po. ro. edocif-
ser ad agi: ut per paucos factiosos iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia in prolatandis cō-
sulationibus dilapsa foret: Tanta nis gratiæ atq; pecunia regis erat: sed ubi senatus delicti conscientia po-
pulum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris. Coss. Numida atq; italia decretæ sunt. Coss. Decl. P. Sci-
pio Nasica. L. Calpurnius Bestia: Calpurnio Numidia: Scipioni Italia obuēnit. Deinde exercitus qui in A-
phricam portare scribitur: stipēdiū aliq; quæ bello ului forent decernuntur. At iugurtha contra sp̄nuncio
accepto. quippe omnia cui uenū ire Romæ in animo hæserat siliū & cum eo duos familiares ad senatum
legatos mittit. Hisq; uti illis quos Hienusalem interfecit miserat præcepit omnis mortales uti pecunia aggre-
diantur. Qui postq̄ Romam aduentabant: senatus a bestia consultus est: placeret ne legatos iugurthæ reci-
pi mœnibus: Hisq; decreuere ni regnum ipsumq; deditum uenissent uti diebus in proximis decem italia de-
cederent: Consul numidif ex. S. D. nunciari iubet. ita in factis rebus illi domum discedunt. interim Calpur-
nius parato exercitu legit sibi homines nobiles: factiosos quorum auctoritate quæ deliquisset munita fore spe-
rabat in quibus fuerat. Scaurus. de cuius natura & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro mul-
tæ bonæq; artes animi & corporis erant quas omnis auaritia præpediebat: patiens laborum: acri ingenio:
fatis prouidens: belli haud ignarus: fortissimus contra pericula: & insidias: sed legiones per italiam regiū at-
q; inde Sciciliam: porro ex scicilia in Aphricam transuectæ sunt: igitur Calpurnius in initio paratis cōmea-
tibus acriter Numidiam aggressus est: multos mortales & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi iugurtha p
legatos pecunia tentare: belliq; quod administrabat asperitatem ostēdere cœpit: animus æger auaritia facile
conuersus est cæterum socius & minister omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tamen a principio
plerisq; ex factione eius corruptis accerrime regem impugnabat: tamen magnitudine pecuniæ a bono ho-
nestoq; in paruum abstractus ē. Sed iugurtha primum belli tantummodo moram redimebat: existimans se
se aliquid interim Romæ præcio aut gratia effecturum. Postea uero q̄ participem negocii Scaurum accepit
in maximam spem adductus recuperandæ pacis. statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens egere.
Cæterum interea fidei causa. mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum iugurthæ Varā: cuius rei speci-
es erat acceptio frumentis: quod Calpurnius palā legatis imperauerat: quoniam deditio nis morā induriæ a-
gitabantur. Igitur rex uti constituerat in castra puenit: ac pacta plenti consilio locutus de inuidia facti sui: at
que uti in deditio nem acciperetur: reliqua cum Bestia & scauro secreta transegit. Deinde postero die quasi p
latyram legem sententiis exquisitis in deditio nem accipitur. sed uti pro consilio imperatum erat elephāti tri-
ginta pecus atq; equi multi non cum paruo argēri pondere quæstori traduntur Calpurnius Romam ad ma-
gistratos rogandos proficiscitur: in Numidia. & in exercitu nostro pax agitabatur: Postq̄ autem res ī Aphri-
ca gestas quomodo actæ forent fama diuulgauit. Romæ per omnis locos & conuētus de facto consulis agi-
tari: apud plæbem grauis: inuidia patres sollicitati erant: an probarent tantum flagitium: an decretum con-
sulis subuerterent parum constabat. Ac maxime eos potētia scauri: quod is auror & socius Bestiæ ferebatur
a uero bonoque impediēbat. At. C. Mēmius de cuius libertate ingenii: & odio potētiæ nobilitatis supradixi-
mus. inter dubitationem & moras senatus in concionibus populum ad uindicandum hortari: monere po-
pulum ro. ne rē. p. ne libertatem suam desererent: crudelia & supba multa facinora nobilitatis ostēdere: pror-
sus intentus omnino plæbis animum accendebat: sed quoniam ea tempestate Romæ Mēmi facundia cla-
ra pollensque fuit: decere existi maui unam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam
dicam: q̄ in concione post reditum huiuscemodi urbis disseruit.

Multa me dehortantur a uobis Quir. nisi studium rei pu. omnia superet: opes factionis: uestra patiē-
tia: ius nullum. ac maxime quod innocentiae plus periculi quam honoris est: nam illa quidem piget
dicere: his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum quam scede quamque inul-
ti perierunt uestri defensores: ut uobis animus ab ignauia atq; seordia corruptus sit: qui nec nūc quidem ob

noxii inimicis exurgitis: atque etiam nunc timetis eos quibus terrori decet esse: sed quamquam hæc talia sunt tamē obutam ire potētia: factionis animus subegit. Certe ego libertatem quæ mihi a parente meo tradita est experiar. Verum id frustra an .ob rem factam in uestra manu litum est. Quir. neque ego uos hortor quod facta uestri maiores fecere: uti contra iniurias armati eatis: nihil uel nec secessione opus: est necesse est suo metipsum more præcipites. Occiso. Ti. Craccho: quem regnum parare homines aiebant: in plebē Romanam graues habitæ sunt quæstiones: post. C. Gracchi & M. Fuluii eadem: item uestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Viri utque cladis non lex: uerum libido eorum finem fecit: sed sane fuerit regni reparatio plæbi sua iura restituere: quicquid sine sanguine ciuū ulcisci ne quid iure factū sit: superioribus annis taciti indigna homini ærarium expilari reges & populos liberos paucis nobilibus uictigal pendere: penes eosdem & summam gloriam & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse parum habuere. Itaque postremo reges maiestas uestra: diuina & humana omnia hostibus tradita sunt: neque eos qui ea fecere pudet aut penitet. sed incendunt per ora uestra: magnifice sacerdotia & consolatus: pars triumphales suos ostentantes: spiriti de quasi ea honori non prædæ habeant serui ære comparati iniusta imperia dominorum non perferunt. Vos. Quir. imperio nati æquo animo seruitutem toleratis! At qui sunt hi qui rēpubl. occupauere homines sceleratissimi cruentis manibus: imā auaritia nocentissimi: idemque superbissimi: quibus decus: fides: pietas: postremo honesta: atque inhonesta omnia quæstui sunt pars illum occidisse tribunos pl. alii quæstiones iniustas: plæriq; eadem in uos fecisse pro munimento habent. Ita quam quisque pessime fecit tam maxime tutus est. metum a scelere ad ignauiam uestram transfulere. quos omnis cupere eadem: eadem odisse eadem metuere in unum coegit: sed hæc inter bonos amicitia: inter malos factio ē. Quod si tam uos curam libertatis haberetis quam illi ad dominationem accensi sunt profecto neque res pu. sicuti nunc uastaretur: & beneficia uestra penes optimos non audacissimos forent: maiores uestri parendi furis & maiestatis constituendæ gratia p secessionem armatis his Auentinum montem occupauere: uos pro libertate quam ab illis accepistis nonne summa ope nitentini! atque eo uehementius quod maius dedecus est parta amitteretur: quam omnino non peruisse! Dicit aliquis: quid igitur censes: uindicandum in eos qui hosti prodidit rem pu. nō manu neque ut: quod magis fecisse quam accidisse indignum ē. Verum quæstionibus & iudicio ipsius Iugurthæ: qui si deditus ē: profecto iussis uestris obediens erit. Si ea contemnit. existimabitis qualis illa pax aut deditio sit ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas ad paucos potentes maximæ diuitiæ: at in tempu. dāna atque dedecora peruenerunt: nisi forte nondum etiam uos dominationis eorum satietas teneat: & illa quæ hæc tempora magis placent: cum regna prouinciæ: leges iura. iudicia bella atque paces: postremo diuina & humana omnia penes paucos erant: Vos autem inuicti ab hostibus imperatores omnium gentium satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat! At ego tamen utrum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen uos hominibus sceleratissimis ignoscere: quoniam ciues sunt æquo animo peteret. ni misericordia in perniciem casura esset: nā & illis quantum importunitatis habent tantum parum est impune male fecisse nisi faciendi licentia deinde eripiat & uobis alterna sollicitudo remanebit: cum intelligetis aut seruiendum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordie quæ spes est: dominari illi uolunt uos liberi esse facere illi iniuriam: uos prohibere: postremo sociis uestris ueluti hostibus: hostibus pro sociis utuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax aut amicitia esse! Quare moneo hortorque uos ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neque per uim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quæ grauiora sunt tamen ex consuetudine iam pro nihilo habentur: hosti: accerrimo prodita senatus autoritas: proditum imperium uestrum ē. domi militiæ res publica uenalis fuit: quæ nisi quæ sita erunt & nisi uindicatum innoxios: quid erit reliquum nisi ut illis obediētes iuauimus qui ea fecerunt. Nam impune quod liber faceret id est regem esse. Neque ego uos. Quir. hortor ut malitis ciues uestros perperam quæ recte fecisse. Sed ne ignoscendo malis bonus perditum eatis. Ad hoc in Re. p. multum præstat beneficii quæ maleficij immemorem esse: bonus sit tantummodo signior ubi negligas at malus improbius: ad hoc si iniuriæ nō sint: haud sæpe auxiliit egeas.

Hæc atque alia huiusmodi sæpe indicendo: Memmius populo persuadet ut. L. Cassius: qui tum prætor erat ad Iugurtham mitteretur: eumque interposita fide publica Romanam duceret. quo facilius iudicio regis Scauri & reliquorum quos pecuniæ captæ arcefebant delicta patifierent. Unni hæc romæ geruntur qui in numidia relictī a Bestia exercitui præerant: sicuti morem imperatoris sui plurima & flagitiosissima fecere facinora: fuere qui auro corrupti elephantes iugurthæ traderent: Alti per fugas uenderet per ex pacatis prædas agebant. Tanta uis auaritiæ animos eorum ueluti tabes inuaserat. At Cassius prælata rogatione a. C. Memmio: ac percussa omni nobilitate ad iugurtham profiscitur: eique timido & ex conscientia diffidēti rebus suis persuadet: quo se populo roma. se dedisset: ne uim quam misericordiam experiri mallet priuatim præterea fidem suam interponit. Quam non minoris quam publicam ducebat. Talis ea tēpestare fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha contra decus regium cultu quam maxime miserabili cum Cassio Romanam uenit. Ac tamen in ipso magna uis animi erat confirmatus ab omnibus: quorum potentie aut scelerare cuncta ea gesserat: quæ supra diximus. C. tamen Bestium tribunum plæbis magna mercede parat Cuius impudentia contra ius & iniurias omnes munitus foret. At. C. Memmius aduocata concione quamquam regi in festa plæbes erat: & pars in uincula duci iubet: pars ni socios sceleris aperiret: more maiorum de hoste supplicium sumis dignitati magis quam iræ cōsulens: sedare motus & animos eorum mollire: postremo confirmare fidem publicam per sese inuolutam fore. Post ubi silentium coepit: producto iugurtha uerba fecit

fecit Romæ Numidiæque facinora eius memorat Scelerà in patrem fratresque ostendit: & quibus iuuantibus quibus ministris ea egerit quamquam intelligat populus roma. tamen se uelle manifeste magis ex illo habere: si uerum aperiat in fide & clementia populi roma. magnam spem illi sitam. Sin recte non soluti sociis fore: sese & suas opes corruptum. Deinde ubi Memmius dicendi finem fecit: & Iugurtha iussus est respondere. C. Bebius quem pecunia corruptum supra diximus: regem tacere iuberet: ac tamen si multitudo quæ in concione aderat. uehementer accensa terrebat eum clamore unstruque: sæpe impetu: atque aliis omnibus quæ ira fieri amat: uicit tamen Bebius impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit Iugurthæ Bestiæque & cæteris quos illa questio exagitabat animi auferunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam nomine Masiua filius Gulusse nepos Masiuissæ: qui iam in dissensione regum Iugurthæ aduersus fuerat dedita Cirtha & Adherbalem interfecto profugus ex Aphrica abierat: huic Sp. Albinus: qui proximo anno post bestiam cum: Qu. Minutio Rufo consularum gerebat: persuadet: quoniam de stirpe Masiuissæ sit Iugurtham ob scelera inuidia cum metu urgeat: regnum Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belli gerendi mouere quam senescere omnia malebat. ipsi provincia Numidia. Minutio Macedonia obuenit. Quæ postquam Masiua agitare cepit. neque Iugurthæ in amicis satis præsidii est quia eorum alium conscientia. Alium mala fama & timor impeditur Bomilcari proximo ac maxime fido sibi imperat ut præcio si curi multa confecerat instatores Masiuæ paret maxime occulte. Sin id parum procedat: quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur: & per homines talis negotii artifices itinera egressusque eius postremo loca atque tempora explorat. Deinde ubi res postulat insidias tetendit. Igitur unus ex eo numero: qui ad caedem parati erant: paulo in consultius Masiuam aggreditur: obtruncat. deprehensus multis hortantibus: & in primis Albino consule indicium proficitur. Fitreus magis ex æquo & bono: quam ex iure gentium Bomilcar comes eius qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris non prius omisit contra uerum nititur: quam animaduertit super gratiam: atque pecuniam suam inuidiam facti esse igitur quamquam in priori actione ex amicis quinquaginta uades dederat: regno magis quam uadibus consulens clam in Numidiam dimittit Bomilcarem: ueritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi: si de illo supplicium suuuptum foret: & ipse paucis diebus profectus est: iussus a senatu Italia decedere: Sed postquam Roma egressus est: fertur sæpe tacitus respiciens postremo dixisse: urbem uenalem: & mature perituram si emptorem inuenerit.

Interim Albinus renouato bello commeatum stipendium: aliaque quæ militibus usui forent: maturatur in Aphricam portare ac statim ipse profectus est: uti ante comitia: quod tempus haud longe aberat armis aut deditione aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia & alias causas more facere: polliceri deditionem: ac deinde metum simulare: cedere instanti & post paulo ne sui diffiderent instare: ita belli modo: modo pacis mora consulem ludificare: ac fuere: qui tunc Albinum haud ignarum consilii regis existimarent. Neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis quam dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore comitorum dies aduentabat. Albinus aulo fratre in castris pro prætore relicto Romam discessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunitiis atrociter. Res. pu. agitabatur. P. Lucilius. L. Annius tribuni plæbis resistentibus collegis continere magistratum nitebantur. Quæ dissensio totius anni comitia impeditur. Et mora in spem adductus Aulus: quem pro prætore in castris relicto supra diximus: aut conficendi bellum: aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ: milites mense Ianuario ex Hybernaculis in expeditionem euocat: Magnisque itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum Suthul. ubi regis thesauri erant quod quamquam ex sæuitia temporis & in opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat: nam circa murum situm in prærupti montis extremo planities limosa hyemalis aquis paludem fecerat: tamen aut simulandi gratia. quo regi formidinem adderet: aut cupidine cecus oppidum portundi uineas aggere: aggerem iacere: aliaque quæ incepto usui forent properare. At Iugurtha cognita uanitate auli: atque imperitia legati subdole eius augere amentiam misitare supplicantes legatos. Ipse qua uitabundus per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis pepulit: uti Suthule relicto in abditas regiones sese uelutim credentem insequeretur. Ita delicta occultiora fuere: interea per homines calidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum partim uti transfugerent corrumpere alii signo dato uti locum descenderent. quæ postquam ex sententia instruxit intempesta nocte cum multitudine. Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Romani perculsi insolito metu arma capere: alii sese obdere: pars terrore confirmare. Trepidare. omnibus locis uis magna hostium cælum nocte atque nubibus obscuratum piculum anceps. Postremo fugere an manere: tutius foret: in incerto erat: sed ex eo numero quos paulo ante corruptos diximus. cohors una Ligurum cum duabus turmis. Tracum: & paucis gregariis militibus transfere ad regem: & primo pulis tertie legionis per munitionem quam uti defenderet acceperat: locum hostibus introeundi dedit. Ea Numidæ cuncti irrupere. Et nostris fœda fuga plerique abiectis armis proximum collem occupauerunt: nox atque prædâ castrorum hostes quo minus uictoria ueretur remorata: Sunt. Deinde Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio uerba facit: tamen ipsum cum exercitu fame ferroque clausum teneat: tamen dicit se memorem humanarum rerum si secum fœdus faceret. in columes omnes sub Iugum missum: præterea uti decem diebus Numidiam decederent. Quæ quamquam graua & flagitii plene erant tamen quia mortis metu metuebantur. sicuti regi liberata pax conuenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt: me

rus atque moeror ciuitatem inuasere pars: dolere pro gloria imperii pas insolita bellicarum rerum timere li-
 bertati Aulo omnes infesti ac maxime qui bello præclari sæpe fuerant: quod armatus dedecore potius quã
 manu salutem quaesuerat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris dehinc inuidiam ac periculum timens se-
 narum de foedere consulebat: tamen exercitui interim supplementum scribere a sociis & nomine latino au-
 xilia accerere. Denique omnibus modis festinare. Senatus uti ita par fuerat decernit suo atque populi
 sine iussu nullum potuisse foedus fieri. Consul impeditus a Tri. Pl. ne quas parauerat copia secum portaret:
 pauci diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus uti conuenerat Numidia deductus pro-
 uincia Hyembar. Postquam eo uentum est: quamquam persequi iugurtham & mederi fraternæ inuidiæ a-
 nimus ardebat: cognitus militibus quos præter fugam soluto imperio licentia atque lasciua corruperat.
 Ex copia rerum statuit sibi nihil agendum. interim Romæ. C. Manlius Limitanus Tri. Pl. rogationem ad
 populum promulgat: uti quaeretur in eos: quorum consilio iugurtha senatus decreta neglexisset: & qui tradi
 dissent elephantibus & perfugas: quique ab eo in legationi aut Imperiis pecunias accepissent. Item qui de pa-
 ce aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Hinc rogationi partim consilii sibi: alii ex partium inuidia pe-
 ricula metuentes: quoniam aperte resistere non poterant: quin illa & alia talia placere sibi faterentur: occulte
 per amicos: ac maxime per homines nominis latini: & sociis Italicos impedimenta parabant sed plæbes in
 credibile memoratu est quantum intenta fuerit quantaque rogationem luserit & decreuerit & uoluerit: ma-
 gis odio nobilitatis cui illa mala parantur quam cura rei publicæ. tanta libido in partibus erat. Igitur cæteris
 percussis metu. M. Scaurum quem legatum Bestiæ supra memorauimus: inter læticiam plæbis & suorum
 fugam trepida etiam tum ciuitate: cum ex Manlii rogatione tris quaesitores rogarentur effecerant uti ipse in
 eo numero crearetur. Sed quaestione exercitata asperè uolèrque ex rumore & libidine plæbis ut sæpe no-
 bilitatem: sic ea respestat plæbem & secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium
 & senatus factionum: ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romæ ortus est: ocio atque abun-
 dantia eorum reges quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deleram populus & S. R. placide
 modesteque inter se. R. P. tractabant. Neque gloriæ certamen: neque dominationis inter ciues erat. me-
 rus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed ubi illa formido a mentibus discessit scilicet ea quæ
 res secundæ amant: lasciuia atque superbia incessere. Ita quod in aduersis rebus optauerant: ocium post-
 quam adepti sunt acerbius asperiusque fit. Namque nobilitas dignitatem in dominationem. Et Po-
 pulus libertatem in libidinem uetere sibi quisque ducere: trahere: rapere: ita omnia in duas partis abstra-
 cta sunt respu. quæ media fuerat dilata: rata est. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plæbis
 uis soluta ac dispersa in multitudine minus poterat paucorum arbitrio belli: domique respublicæ. agitabatur
 penes eosdem ærarium: prouinciæ: magistratus: gloriæ: triumphum erant. Populus militia atque ino-
 pia urgebatur: prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes aut parui li-
 beri militum: uiri quisque potentiori affinis erat: sedibus pelebantur. Ita tum potentia avaritia sine
 modo modestiaque inuadere: polluere & uastare omnia: nihil pensi neque sancti habere: quo
 ad semetipsa præcipitant. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt: qui ueram gloriam iniustæ poten-
 tiæ ante ponerent: moueri ciuitas coepit & dissensio ciuili quasi permixta terræ oriri. Nam postquam Ti. &
 C. Gracchus: quorum maiores in punico bello atque aliis multum Rei publicæ addiderant uindicat plæbè
 in libertatem: & paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia atque eo percussa modo per socios ac
 nomen latinum interdum per equites Ro. quos spes societatis a plæbe dimouerat. Gracchorum actioni-
 bus obuia inerat: & primo Tiberium: deinde paucos post annos ingredientem eadem. C. triumuirum in
 deducendis colloniis. cum M. Fuluo Flacco ferro necauerat: & sane gracchis cupidine uictorie non satis
 moderatus animus fuit: Sed bono uinci sanctus est: quam malo more iniuriam uincere. Igitur ea uictoria no-
 bilitas ex libidine sua uisa multos mortalis ferro aut sege extinxit. Plusque in reliquum sibi timoris quam
 potentia addidit. Quæ res plærunque magnas ciuitates pessundedit: dum alteri alteros uicere quouis mo-
 do & uictos acerbius ulcisci uolunt. Sed de studiis partium omnibusque ciuitatis moribus si sigillatim aut p
 magnitudine parem disere tempus quam res maturius me desereret. Quamobrem ad inceptum
 redeo.

Post auli fedus exercitusque nostri fugam foedam. Quinto Metellus & M. Sullanus Coss. Des
 prouincias inter se partuerant. Metelloque Numida obuenerat: acri uiro & quamquam aduer-
 so populi partibus: fama tamen æquabili & inuolata: is ubi primum magistratum ingressus est
 Alia omnia sibi cum collega ratus: ad bellum quod gesturus erat animum intendit. Igitur disti-
 dens ueteri exercitui milites eligere: scribere præsidia undique accerere: arma: tela: equos & cæ. Instrumen-
 ta militiæ parare. Ad hoc commeatum affatim denique omnia: quæ in bello uario & multarum rerum e-
 gèti usui esse solent: cæterum ad ea patranda senatus auctoritate socii nomenque latinum & reges ultro au-
 xilia mittere. Postremo omnis ciuitas summo studio nitetur. Itaque ex senectia omnibus rebus para-
 tis compositisque in Numidiam proficiscitur magna spe ciuium: tum propter artis bonas tum maxime quod
 aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & avaritia magistratum ante id tempus in Numidia no-
 stræ opes contusæ hostiumque aucte erant. Sed ubi in Africam uenit exercitus ei traditura. Spuri. Al-
 bino pro consule in res imbeciles: neque periculi: neque laboris patiens lingua quam manu prom-
 ptior:

Prior: prædator ex focis & ipse præda hostium sine imperio & modestia habitus. Ita impatori nouo plus e malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxilii aut bonæ spei accedebat. Statuit metellus tamen quâquam & æstiuorum tempus cõmitiorum mora imminuerat: & expectatione euentus ciuium animos intentos putabat: nõ prius bellum attingere quam maiorum disciplina milites laborare coegisset. Nã Albinus Auli fratris exercitus quæ clade: percussus postquam decreuerat non egredi prouincia quâ tum tēporis æstiuorum imperium fuit plerūq; milites statutis castris habebat: nisi cum odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari uigiliæ ducebantur: uti cuiquæ libebat: ab signis haberat. Lixæ permixti cum equitibus: die noctuquæ uagabantur: & palantes agros uastare: uillas expugnare: pecoris & mancipiorum prædas certantis agere eaq; mutare cum mercatoribus uino auectitio & aliis talibus. Præterea frumentum publice datum uendere: panem i dies mercari. Postremo quecūq; dici aut fingit quæ uni ignauitæ luxuriæ que probra in illo exercitu cuncta fuere: & alia amplius: sed in ea difficultate. metellū non minus quam in rebus hostilibus magnum & sapientem uirum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem sæuitiam que moderatum: namque edicto primo adiumenta ignauitæ dicitur sustulisse: ne quisquam in castris panem aut quem alium cibum coctum uenderet: ne lixæ sequerentur exercitum: ne miles gregari us in castris neue in agmine seruum aut: tumentum haberet. Cæteris arte modum statuisse. Præterea transuersis itineribus quotidie castra mouere: uallo ac fossa munire: uigilias crebas ponere: & eas ipse cum legatis circumire. Item in agmine in primis modo: modo in postremis sæpe in medio adesse ne quisquam ordine egrederetur. ut cum signis frequentes incederent: miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis quam uindicando exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi ea quæ Metellus agebat ex nunciis accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus diffidere suis rebus: ac tum demū ueram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit. Qui tantummodo ipsi: liberisq; uitam peterent: alia omnia dederent populo romano sed metello iam antea experimentis cognitum erat genus numidarum infidum: ingenio mobili nouarum rerum auidum esse: itaq; legatos. Alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando: postq̃ opportunos sibi cognouit: multa pollicendo persuadet: ut iugurtham maxime uiuum: si id parum procedat necatum sibi traderet: cæterum palam quæ ex uoluntate forent regi nunciare iubet. Deinde paucis diebus intento atq; in sexto exercitu in numidiam procedit. Vbi contra belli faciem tuguria plena hominum pecora: cultoresq; in agris erant ex oppidis & Mapilibus præfecti regis obuiam procedebant parati frumētum dare cōmeatum portare. Postremo omnia quæ Imperarentur facere. Nequæ Metellus iccirco minus: sed pariter ac si hostes adessent munito agmine incedere: latæ explorare omnia illa deditiois signa ostentum esse credere: eo infidiis locum tentare. Itaque cum expeditis cohortib; itē funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat. In postremo. C. Marius legatus curabat cum equitibus in utrumq; latus auxiliarios equites. Tribunis legionum: & præfectis cohortum dispartierat: ut cum his uelites permixti quocunquæ accederent equitatus hostium propulsarent. Nã in iugurtha tantus dolus: tantaquæ peritla locorum & militie erat: ut absens an præsens: pacem an bellum gerens perniciosior esset in incerto haberetur. Erat aut longe ab eo itinere quo metellus pergebant oppidum Numidarum nomine Vata forum rerum uenaliū totius regni: & maxie celebrarum: ubi incolere & mercari res consueuerat talie generis multi mortalis. Huic consul simul tentandi gratia si paterentur opportunitates loci præsidium imposuit: Præterea imperauit frumentum: & alia quæ bello uim forent cōportare: ratus id quod res monebat frequentiam negociatorum & cōmeatum etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negocia iugurtha impensius modo legatos supplices mittere: pacem rogare: præter suam liberorumquæ uitam Metello omnia dedere. Quos item uti priores Consul illectos dimittebat ad proditionē regi: pacem quam postulabat: neque abnuere: neque polliceri: & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit: ac se suis artibus tentari animaduertit. Quipde cui pax uerbis nuntiabatur: cæterum re bellum asperrimum erat: urbs maxima alienata: ager hostibus cognitus: animum popularium tentari: coactus rerum necessitudine statuit armis certare. Igitur explorato itinere hostium in spem uictoriæ adductus ex opportunitate loci: quam maximas copias potest omnium generum parat: ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea Numidiæ per quam Aderbal iu diuisione possederat flumen oriens a meridie muthul. A quo haberant modus ferme millia passuum pertrahens uestius oleastro: ac murtetis aliisque arborum generibus: quæ humo arida atque arenosa gignuntur. media aurem planities deserta penuria aquæ præter flumini propinqua loca ea consista arbutis pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle: quem transuerso itinere porrectum docuimus: Iugurtha extenuata acie suorum consedit: elephantis & patri copiarum pedestrium. Bomilcarē præfecti: eumque edocet: quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu atque peditibus delectis suos collocat. Deinde singulas turmas & manipulos circuitens mouet atque obtestatur: uti memores pristinae uirtutis & uictoriæ: sese regnumque ab Romanorum auiditia defendant. Cum is certamine quos antea uictos subiugum miserint. Ducem illis: non mutatum animum: quæ ab Imperatore decuerat omnia suis prouisa: locum superiorem: uti prudentes cum imperitis ne pauciores cum pluribus: aut rudes cum bello melioribus manum conferrent: proinde parati intentique essent signo dato Romanos inuadere. Illum diem: aut omnis labores & uictorias confirmaturum: aut maximarum crumnarum

inlitum fore. Ad hoc uirtutem uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat commune facere:beneficium:& eum ipsum aliis ostentare. Postremo pro cuiusque ingenio pollicendo: imitando: obstantando alium alio modo excitare. Cum interm metellus ignarus hostium monte digrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius quid nam insolita facies ostenderet: Nanque inter uirgulta equi: numidae que considerant neque plane occultati humilitate arborum & tamen incertum quid nam esset: tum natura loci: tum dolo ipsi atque militaria signa obscurati. Deinde breui cognitis insidiis paulisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus in dextero latere quod proximum hostium erat triplicibus subsidiis aciem instruit. inter manipulos funditores & sagitarios dispersit equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus: aciem sicuti instruxerat transuersis principiis in planum deducte. Sed Numidas quietos neque digressos colle aduertit: ex anni tempore ueritus & inopia aquae: ne siti conficeretur exercitus. Rutillum legatum cum expeditis cohortibus: & parte equitum praemisit ad flumen: uti locum castris antecapere: existimans crebro hostes impetu & transuersis praeliis iter remoratorios (& quoniam armis diffident): lassitudinem & sitim militum tenturos. Deinde ipse pro tempore atque loco sicuti monte descenderat paulatim procedere. martium post principia habere. Ipse cum equitibus sinistrae alae esse: qui in agmine princeps facti erant. At iugurtha ubi extremum agmen metelli primos suos praetergressum uidet: praesidio quasi duum milium peditem montem occupat: qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersariis receptus: ac post munimento foret. Deinde repente signo hostes inuadit: Numidae alii postremos cedere pars a sinistra ac dextra tentare: insensu adesse instare: atque omnibus locis romanorum ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuui hostibus fuerunt ludificati in incerto praelio ipsi modo eminus fanciabantur: neque contra ferendi aut conferendi manum copia erat ante iam docti ab iugurtha equites: ubi Romanorum turmae insequi coeperant non confertim in unum se recipiebant.

Sed alio quam maxime diuersi. Ita numero priores si a persequendo hostes deterrere nequie-rant: defiectos a tergo aut alateribus circumueniebant. Sin opportunior fuge collis quam campi fuerant ea uero consueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere. Nostros asperitas & insolentia loci retinebat. Caeterum facies torius negotii uaria incerta foeda atque miserabilis diuersi a suis pars cedere: alii insequi: neque signa neque ordines obseruare ubi quemque periculum coeperat ibi resistere: ac propulsare arma: tela: equi: uiri hostes atque ciues permixti: nihil consilio atque imperio agi fors omnia regere: itaque multum diei processerat etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore & aestu languidis.

Metellus uidet ubi Numidas minus instare: paulatim milites in unum conduxit: ordines restituit: & cohortes legionarias quattuor aduersus pedites hostium collocat: Eorum magna pars locis superioribus fessa considerat: simul orare: hortari milites ne deficerent: neu paterentur hostes fugientes uincere neque illis castra esse neque munimentum ullum quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec iugurtha qui dem interea quietus erat circum ire: hortari: renouare praelium & ipse cum delictis tentare omnia subuenire suis: hostibus instare dubiis quos firmos cognouerat: eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores summi uiri certabant: ipsi pares: caeterum opibus disparibus. Nam Metello uirtus militum: locus aduersus iugurthae alia omnia praeter milites opportuna Denique Romani ubi intelligunt: neque sibi profugium esse: neque ab hoste copiam pugnandi fieri: & iam diei uesper erat. Aduerso colle sicuti praecipitum fuerat euadunt amisso loco. Numidae fusi fugatique pauci interiere. Plerosque uelocitas & regio hostibus ignara: turata sunt: interea Bomilcar quem elephantis & partis copiarum pedestrium praefectum ab iugurtha esse supra diximus: ubi eum Rutilius praetergressus est. paulatim suos in aequum locum deducit: ac dum legatus ad flumen quo praemissus erat festinans pergit quietus uti res postulabat: aciem exornat: neque remittit quid ubi que hostis agere explorare. Postquam Retulium confedissem iam & animo uacuum esse accepit: simulque iugurthae ex praelio clamorem augeri: ueritus ne legatus cognita re laborantibus suis auxilio foret: Quam aciem diffidens uirtuti militum arte statuerat: quo hostium itineri officeret latius porrigit. Eoque modo ad Rutili castra procedit. Romani ex improviso pulueris uim magnam animaduertunt. Nam pro aspectum ager arbutis consitus prohibebat: & primo humum rati aridam uento agitari: postubi equabilem manere: sicuti acies mouebatur magis: magisque appropinquare uidebant: cognita re properantes arma capiunt ac pro castris sicuti imperabatur consistunt. Deinde ubi propius uentum est utrinque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati dum in elephantis auxilium putant. Postquam eos impeditos ramis arborum atque ita disiectos circumueniri uident fugam faciunt: ac plerique abiectis armis: collis aut noctis quae iam aderat auxilio integri abeunt: elephantum quattuor capti reliqui omnes numero quadraginta interfecti sunt. At Romani quaequam itinere atque opere castrorum & praelio fessi lassique erant tamen quod Metellus amplius opinione morabatur: instructi: intentique obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebantur. ac primo obscura nocte postquam haud procul inter se erant streptu. uel ut hostes aduentare alteri apud alteros formidinem simul & tumultum facere: & pene imprudentia admissu facinus miserabile foret: utriusque praemissi equites esse explorauissent: igitur pro metu repente gaudium exortum est. Milites alius alium leti appellant: acta edocentatque audiunt sua quisque fortia facta ad caelum inferunt. Quippe humanae res ita se habet in uictoria etiam in nauis gloriari licet aduersae res etiam detractant bonos Metellus in iisdem castris quattuoriduo moratus fancies cum cura reficit meritos: in praeliis more militiae donat uniuersos

conclone laudat atque agit gratias:hortatur ad cætera quæ leuia sunt p̄rem animum gerant p̄ uictoria la-
tis pugnatum:reliquos labores præde fore. Tamen interim transfugas & alios opportunos. Vbi iugur-
tha gentium:autq̄ uid ageret cum paucis ne esset:an exercitum haberet:ut sese uictus gereret: exploratum
misit. Ad ille sese in loca saltuosa & munita natura recœperat. ibiq̄ cogebat exercitum numero hominum
amplio rem: sed hebetem infirmumq̄: agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Ideâ gratia eueniebat:
quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex iuga regem sequebatur. Quo cuiusq̄ anim⁹
fert discedunt eo neque id flagitium militiæ ducitur:ita se mores habent. Igitur Metellus ubi uidet regis
etiam tum animum ferocem esse bellum renouari. Quod nisi ex illius libidine geri non posset. Præterea
iniquum certamen sibi cum hostibus minore detrimento illos uincis quam uincere:statuit non præliis ne-
que in acie:sed alio modo bellum gerendum fore. Itaq̄ in loca Numidiæ opulentissima pergit agros uastat
multa & oppida temere munita:ut sine prælio caput incenditq̄:puberes interficit:iuber alia omnia mili-
tum præde esse. Ea formidine multi mortales romanis dediti:obsides: frumentum & alia quæ usui so-
rent affatim præbita sunt ubi:cunq̄ res postulabat præsidium impositum. Quæ negotia multo magis
quam prælium male pugnatum ab suis regem terrebant. Quippe cui spes omnis in fuga sita erat sequi
cogebatur:& qui sua loca defenderet nequiuert in alienis bellum gerere:tamen ex inopia quod optimum
uidebatur consilium capit:exercitatum plerunq̄ in iisdem locis operiri iuber:ipse cum delectis equitibus
Metellum sequitur nocturnis autisq̄ itineribus ignoratus Romanos palantis repente aggreditur: eorum
plerique inermes cadunt multi capiuntur:nemo omnium intactus profugit & Numidæ priusquam sub-
ueniretur:sicuti iussi erant in proximos colles discedunt:Interim romæ gadium ingens ortum cognitis Me-
telli rebus:ut se exercitumque more maiorum generet:ut in aduerso loco tamen uictor fuisset:uirtute hosti-
um agro potiretur iugurtham magnificum ex. Auli secordia q̄ spem salutis insolitudine aut fuga coegis-
set habere. Itaque senatus ob ea scœciliter acta diis in mortalibus supplicia decernere. Ciuitas antea tripida
& sollicita de belli euentu læta agere leticiam. Fama de Metello præclara est:igitur eo intentior Metellus
ad uictoriam nisi omnibus modis festinare:cauere tamen necubi hosti opportunus fieret meminisse post
gloriam inuidiam sequi ita quo clarior:eo magis anxius erat:neque post insidias iugurthæ effuso exercitu
prædari. Sed ubi frumento aut pabulo opus erat cohortes cum omni equitatu præsidium magebant. Exer-
citus partem ipse:reliquos Marius ducebat. se igne magis quam præda ager uastabatur: duobus locis haud
longe inter se castra faciebant. Vbi ui opus erat cuncti aderant:cæterum quo fuga atque formido latius cre-
sceret diuersi agebant. Eo tempore iugurtha per colles sequi tempus aut locum pugnae quærere:qua uentu-
rum hostem audierat paululum aut aquarum fontis quorum penuria erat corrumpere modo se Metello in-
terdum Mario ostendere postrœo an agm̄e rēptare ac statim incolles regredi. Rursus alitis p̄ aliis minitari:ne
que prælium facere:neque ocium:pati. Tantummodo hostem ab incepto retinere: Romanus imperator
ubi se dolis fatigari uidet:neque ab hoste copiam pugnandi fieri urbem magnam & in ea parte qua sita erat
arcem regni nomine zamam statuit oppugnare ratus id quod negotium poscebat:iugurtham laborantib⁹
suis auxilio uenturum ibique prælium fore. At ille quæ parabantur a perfugis edoctus magnis itineribus
Metellum anteuenit:oppidanos horratur:mcenia defendat:aditis auxilio perfugis:quod genus ex copitis
regis:quod fallere nequibat fortissimum erat. Præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu affore.
Ita compositis rebus in loca quam maxime occulta descendit:ac post paulo cognoscit ex itinere marium fru-
mentatum cum paucis cohortibus. Sicam missam quod oppidum primum omnium post malam pu-
gnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus pergit noctu:& iam egredientibus Romanis in porta
pugnâ facit. Simul magna uoce Sicenses hortatur uti cohortes a tergo circumueniant:fortunam illis præ-
claris facinoris casum dare:si id fecerint. postea sese in regno illos in libertate sine metu ætatem acturos:at
ni Marius signa inferre atque euadere oppido properauisset profecto cuncti aut magna pars Sicensium si-
dem mutauissent. Tanta mobilitate sese Numidæ agerunt. Sed milites iugurthini paulisper a rege sustenta-
ti postquam maiore uel hostes ueruent paucis amissis pro fugi discedunt. Marius ad zamam peruenit: id op-
pidum in campo situm magis opere quam natura munitum erat nullus idoneæ rei egens:armis uirisq̄ opu-
lentum. Igitur Metellus pro tempore atque loco paratis rebus cuncta mcenia exercitu circumuenit Legatis
imperat ubi quisque curaret. Deniq̄ signo undique simul clamor ingens oritur:neque ea res Numidas ter-
ret:infecti intentique sine tumultu manent:prælium incipitur romani pro ingenio: quisque pars eminus
glande aut lapidibus pugnare:alii inuadere:ac murum modo suffodere:modo scalis aggredi cupere præ-
lium in manibus facere. Contra ea oppidant in proximos saxa uoluere:sudes pilla:præterea pice & sulphu-
re redam mixtam ardenti mittere. Sed nec illos qui procul manserant timor animi satis munierat. Nā ple-
rosq̄ iacula tormētis aut manibus emissa uulnerabāt. Pariq̄ periculo sed fama impari boni atq̄ ignaui erāt
Dum apud zamam sic certatur. iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis
qui in præsidio erant:& oīa magis q̄ plium expectantibus porta irrupit. At nostri repentino metu per-
culsi:sibi quisq̄ p̄ moribus consulunt:alii fugere:alii arma capere:magna pars uulnerati aut occisi sunt. Cæ-
terum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis romani grege facto locum cœ-
pere paulo quam alii. editorem:neq̄ inde maxima ul depelli quiuere. Sed tela eminus missa remissa remit-
tere:pauci impluribus minus frustrati si Numidæ propius accessissent:ibique uirtutem ostendere & eos ma-
xima uel cedere:fundere atque fugare. Interim Metellus cum accerrime rem gereret clamorem a tergo ac-
cepit. Deinde conuerso equo animaduertit fugam ad se uersum fieri:quæ res indicabat populares es-

se: Igitur requisitū omnē ad castra propere misit: ac statim. C. Mariū cū cohortibus sociorū: cūque lachrymans per amicitia: perq; Rem pu. obsecrat ne quā contumeliā remanere in exercitu uictore: ne ue hostes in ultos abire sinat ille breui mandata efficit: ad iugurtha munimento castrorū impeditus cū alii superuallum præcipitarentur: alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus infecto negotio postq̄ nox aderat in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die priusquam ad oppugnandum regrederetur: equitatum omnē in ea parte qua regis aduentus erat pro castris agitare iubet: portas & proxima loca tribunis disperfit deinde ipse pergit ad oppidum: atque uti superiores die murū aggreditur. interim iugurtha ex occulto repente nostros inuadit & qui in proximo locati fuerant: paulisper territi perturbantur tamen reliquo cito subueniunt. Neq; diutius Numidæ resistere quiuissent: ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent quibus illi freti non uti equestri fieri prælio solet seqai. Deinde uero cederes sed aduersi equis concurrere implicare: ac perturbare aciem. ita suis hostes pœne uictos dare. Eodem tempore apud zamā magna ni certabatur: ubi quisque legatus aut tribunus curabat eo accerrime niti neq; alius spem in alio magis quam in se habere. Pariterque oppidani agere: opugnari aut parare omnibus locis: audius alteri alteros sauciare: q̄ semetipsi tegere: clamor pmixtus hortatiōe læticia gemitu. Item strepitus armorum ad cælum ferri: tæla utrinque uolare. Sed illi qui mœnia defendebant ubi hostes pabulum modo pugnum remiserant: Intenti prælium equestre prospectabant eos uti quæq; res iugurthæ erant: lætos modo: pauidos modo aniaduertes ac sicuti audiri a suis: aut cerni possent: admone-re alii: hortari alii: aut manu significare aut niti corporibus: & huc & illuc quasi uitabundi: aut iacentes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est. Nam is in ea parte curabat consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu prælium regi inferere. Ita illis studio suorum astrictis repente magna ui murum aggreditur. & iam scalis aggressi milites prope summa cœperant: tum oppidani concurrunt lapides ignem alia præterea tela ingerunt: nostri primo resistere: deinde ubi unæ ac alteræ scalæ immūtæ sunt: qui supersteterant afficti sunt. Cæteri quoque modo potuere: pauci integri. Nam magna pars confecti uulneribus abeunt. Deinde utrinque prælium nox diremit. Metellus ubi uidet frustra inceptum: neque oppidum capi neque iugurtham niti: nisi ex insidiis aut suo loco pugnam facere: etiam æstare exactam esse: ab zama discedit. & in his urbibus: quæ ad se defecerat: quæ fatis munitæ loco aut mœnibus erant præsidia imponit. Cæterum exercitum in provincia quæ proxima est Numidiæ hyemandi gratia collocat: neque id tempus ex aliorum more quietu aut luxuriæ concedit. Sed quoniam armis bellum parum procedebat: insidias regi per amicos tendere: & eorum præsidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem qui Romæ cum iugurtha fuerat: & inde uadibus datis clam de Massiuæ nece iudicium fugerat: quod ei per maximam amicitiam: maxima copia fallendi erat multis pollicitationibus aggreditur: ac proximo efficit uti ad se colloquendi gratia occulte ueniat. deinde fide data si iugurtham uiuum aut necatum sibi tradidisset: fore ut illi Senatus impunitatem & sua omnia concederet: facile Numidæ persuaderet: tum ingenio insido: tum metuenti. si pax cum Romanis fieret ipse per conditiones ad supplicium traderetur. is ubi primum opportunum fuit iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit. Monet atque lachrymans obsecratur uti aliquando sibi liberisq; & genti Numidarum optimæ meritæque prouideat: omnibus præliis sese uictos: agrum uastatum multos mortalis captos aut occisos: regni opes comminutas esse. satis sæpe iam uirtutem militum: fortunam tentatam caueat ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. His atque aliis talibus ad deditionem regis animum impellit: mittuntur ad imperatorem legati qui iugurtham imperata facturum dicerent ac sine ulla pactione sese regnumque in illius fide traderent. Metellus cunctos senatorii ordinis ex hybernis propere accersire iubet: eorum atque aliorum quos idoneos ducebat consilium: habet ita more maiorum ex consilii decrero per legatos iugurthæ imperat: argenti pondo ducenta milia: elephantas omnes: equorum & armorum aliquantulum: Quæ postquam sine morâ facta sunt: iubet omnes per fugas uinctos adduci: eorum magna pars uti iussum erat adducti: pauci cum primum deditio cœpit ad regem Boghum in Mauritaniam abierant. Igitur iugurtha ubi armis uiris & pecunia spoliatus est. Cum ipse ad imperandum Tisidium uocaretur: rursusque cœpit flectere animum: & ex mala conscientia digna timere. Dentque multis diebus per dubitationem consumptis: cum modo tedio rerum aduersarum omnia bello portiora deduceret interdum secum ipse reputaret quam grauis casus in seruitium ex regno foret: multis magnisque præsidis ne ququam perditis de integro bellum sumit. Rome senatus de prouinciis consultus Numidam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ forte. C. Mario per hostias diis supplicanti magna atque mirabilia portendi aruspex dixerat: Proinde que animo agitabat: fretus dii ageret fortunam quam sæpissimæ experiretur. & omnia prospere euentura: Ad illum iam antea consolatus ingens cupido exagitabat ad quem capiendum præter uetustatem familiæ omnia abundæ erant. Industria: probitas: militiæ magna scientia. animus belli ingens domi modicus: libidinis & diuitiarum uictor. Tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus & per omnem pueritiam Arpini altus ubi primū ætas militiæ patiens fuit stipendiis facundis non græca faciunda neque urbanis muuditis sese exercuit. ita inter artis bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ego ubi primum tribunatum militarem a populo perit: plerisq; faciem eius ignorantibus facile nor⁹ per oīs tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat: ut ampliore honore quam gerebat dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis uir perere non audebat. Nam postea ambitione præceps datus est & iam tum alios magistratus præbes: consulatū nobilitas inter se p man⁹ tradebat. Nouus nēo tā præclarus

neq̄ tā egregijs factis erat: qui is indigno illo honore & q̄si pollat⁹ habere. Igit̄ ubi marius A ruspiciis dicta eodē quo cupido animi hortabat̄ intendere uidet: ab Metello consulatū petēdi gratia missionem rogat. Cui quāq̄ uirtus gloria atq̄ alia oprāda bonis superabāt tñ inerat contēptor aīus & superbia cōmune nobilitatis maiū. Itaq̄ primū cōmorus insolita re: mirari eius consiliū: & quasi p̄ amicitā monere: ne tam praua inciperet: neu sup̄ fortunā animū gereret nō oīa omnibus cupiēda eē debere: illi res suas satis placeret. Postremo caueret id petere a Po. Ro. quod iure negare postq̄ hęc talia atq̄ alia dixit: neq̄ animus marii flectitur respondit ubi primū potuisse p̄ negocia publica facturū sese quæ peteret ac postea sæpe eadē postulanti fertur dixisse: ne festinaret abire: satis mature illū cū filio cōsulatū petitur. is eo tēpore cōtubernio patris ibidē mirabat̄: annos natus circiter uiginti. Quæ res mariū tū pro honore quē affectabat cōtra metellū uehemēter accēderat: ita cupidine atq̄ ira. pessimis cōsultoribus Crasariis neq̄ facto: ullo: neq̄ dicto abstinere: q̄ modo ambitiosum foret: milites quibus in hybernis præerat lxx ore ip̄erto quā ante habere: Apud negociatores quoq̄ magna multitudo Vitæ erat criminose & simul magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteret̄ paucis dieb⁹ iugurthā in cathenis habiturū: ab impatore cōsulto bellū trahi: quod homo in annis & regni sup̄biæ ī ip̄erio nimis gauderet: Quæ oīa illis eo firmiter uidebant̄: quod diuturnitate belli res familiares corruerant: & animo cupienti nihil satis festinat̄. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam nomine Gauda. Manastabilis filius. masinise nepos quē micipsa testamento secundū heredē scripserat: morbis confect⁹ & ob eā causam mente paululū iminuta: Cui Metellus petenti motu regū ut sellam iuxta poneret: item postea custodiæ causa turmā equitū Romanorū utrumq̄ negauerat honor quod eorum modo foret: quos po. ro. reges appellauisset præsiditū: quod contumeliosum foret: si equites romani Satelliti: Numidæ traderentur. Hunc marius anxius aggredit̄: atq̄ hortat̄: ut cōtumeliarū ip̄eratori cū suo auxilio pœnas petat hominē ob morbos animo paḡ ualido secōda oratione extollit illū regē ingentē uirū masinise uepotē esse: si iugurtha captus aut occisus foret impertū Numidiæ sine mora habituram: id adeo mature posse euenire ipse Consul ad id bellū missus foret: itaq̄ & illum: & equites romanos milites & negociatores alios ipse plerōsq̄ pacis spe ip̄ellit: uti romani ad suos necessarios asperē in Metellū de bello scribāt mariū imperatōre p̄scant sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione cōsulat⁹ petebat̄. Simul ea tēpore plæbes nobilitate fusa p̄ legē manliā nouos extollebat. Ita mario cuncta procedere. Interim iugurtha postq̄ omnia deditioe bellū incipit: ut cum magna cura parare oīa: festinare exercitū cogere ciuitates q̄ a se defecerant formidine aut ostentando præmia affectare: circūuenire suos locos arma tela aliq̄ que spe patientare prorsus intactum nihil neq̄ quietum pati cuncta agitare: igitur Vacenses quo Metellus in initio iugurtha pacificante præsidium impoluerat fatigati regis supplicis neq̄ antea sua uoluntate alienati: principes ciuitatis inter se coniurant. Nā uulgus uti plerūq̄ solet & maxime Numidarū ingenio mobili: seditiosū atq̄ discordiosum erat: cupidum nouarū rerum quieti & ocio aduersum deinde compositis inter se rebus in diem tertium constituunt quod is festus celebratusq̄ per omnem Aphricā: ludum & lasciuam magis q̄ formidinem ostēdebat: sed ubi tempus fuit centuriones Tribunosq̄ militares & ipsum præfectum oppidi. Turpiliū Sullanum alius alium domos suas inuitant eos omnis præter Turpiliū inter epulas obruncant. Postea milites palantes inermes: quippe in tali die ac sine imperio egrediuntur: idem plæbs facit pars edocet a nobilitate alii studio talitū rerū incitati: quis acta consiliūq̄ ignorantibus tumult⁹ ipse & res nonæ satis placebant. Romani milites ip̄rouiso metu incerti: signariq̄ quid potissimum facerent trepidare. Arcem oppidi ubi signa & scuta erant p̄sidium hostium portæ ante clausæ fugam phibeant̄: ad hoc mulieres pueriq̄ p̄tectis ædificiorum saxa & alia quæ locus p̄bebat certatim mittere ita neq̄ caueri anceps malum neq̄ a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: iuxta boni maliq̄ strenui & imbecilles multi obruncati sunt i ea tanta aspitate sæuissimis Numidis & oppido undiq̄ clauso Turpilius præfectus unus ex omnibus italicis profugit intactus id misericordia ne hospitis ac pacatione: an casu ita euenit parum comprimis: nisi quia illi in tanto malo turpis uita integra fama polior fuit improbus instabilisq̄ uidetur. Metellus postquam de rebus Vacæ actis comperit paulisper mcestus e conspectu abii. Deinde ubi ira & egritudo permixta sunt cum maxima cura ultum ire iniurias festinat. Legionem cum qua hūmebat: & quam plurimos potest numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit & postera die circiter horam tertiam peruenit in quādam planitiem: locis paulo superioribus circūuentam ibi milites fessos itinertis magnitudine: etiam abnudentes omnia docet oppidum Vacam non amplius mille passum abesse dicere reliquum laborem æquo animo pati: dum pro ciuib⁹ suis uiris fortissimis atq̄ miserrimis pœnas caperent præterea prædam benigne ostentat sic animis eorum arrectis equites in primo latere pedites quam arctissime ire & signa occultare iubet. Vacenses ubi aniaduertere ad se uersum exercitum pergere primo uti res erat. Metellum esse rati: portas claufere. Deinde ubi neq̄ agros uastari: & eos qui primi aderant Numidas equites uident: rursus iugurtham arbitrari cum magno gaudio obtuli procedunt. Equites & pedites repentes signo dato alii uulgum effusum oppido cædere: alii ad portas festinare: pars turres capere: ira atque præde spes amplius quam lassitudo posse. Ita Vacenses biduum modo ex perfidia lætati. Ciuitas magna & opulenta cuncta pæne atque præde fuit. Turpilius quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus: usus a Metello causam dicere postquam se parum ex purgat condemnatus uerberatusq̄ pœnas capite soluit Nam is ciuis e Collaria erat. Per idem tempus bomilcar. cuius impulsu iugurtha deditioem quam metu deseruit inceperat: susceptus regi & ipse cum suspiciens nouas res cupere: ad perniciem eius

dolum nuere: die noctuq; fatigare animum deniq; omnia tentado socium sibi adiungit nabdalsam hominem nobilem: magnis opibus clarum acceptumq; popularibus suis qui plerumq; scorsum ab rege exercitum ductare: & omnes res exequi solitus erat que iugurthe fesso aut maioribus astricto supererant ex quo illi gloria opes quae inuentae: igitur utrisq; consilio dies insidiis statuitur. Caetera uti res posceret pro tempore parari placuit. Nabdalsa: ad exercitum est profectus quem inter hyberna Romanorum iussus habebat: ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam magnitudine facinoris percussus: ad tempus non uenit: metusq; re impediebat. Bomilcar. simul cupidus incepta patrandi: & timore socii anxius: ne omisso uetere consilio nouum quereret litteras ad eum per homines fideles mittit in quis mollitiem secundamq; uiri accusare testari deos per quos iurasset monere ne praemia Metelli in pestem conuerteret iugurthae exitium adesse: caeterum sua ne an Metelli uirtute periret: id modo agitari. proinde reputaret animo suo premia an cruciatum mallet sed cum hae litterae allatae fuere forte Nabdalsa exercitatio corpore fessus in lecto quiescebat: ubi cognitus Bomilcaris uerbis: primo cura: deinde uti egrum animum solet somnus cepit: erat enim Numida quidam negotiorum curator: fidus ei acceptusq; & omnium consiliorum nisi nouissimi participes: qui postquam allatas litteras audiuit: & ex consuetudine ratus opera: aut ingenio suo opus esse: tabernaculum introiuit: Dormiente illo epistolam super caput in puluinari temere positam sumit ac perlegit. Deinde propere cognitis insidiis ad regem pergit. Nabdalsa post paulo experrectus ubi neque epistolam reperit: & rem omnem uti acta era ex perfugis cognouit primo indicem persequi conatus est: postquam id frustra fuit iugurtham placandi gratia accedit dicit quae ipse parauiisset perfida clientis sui facere preuenta: lachrymans obtestatur per amicitiam perque sua ante fideliter acta: ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex aliter qui animo gerebar placide respondit Bomilcare interfecto aliisque multis quos socios insidiarum cognouit iram oppressit neque ex eo negotio seditio oriretur neque post id iugurthae dies aut nos ulla quies fuit: neque loco: neque mortali cuiquam aut tempori satis credere. ciues hostes iuxta metuere: circumspectare omnia & omni strepitu pauescere alto loco saepe contra decus regium noctu requiescere interdum somno excitis arreptis armis tumultum facere. ita formidine quasi uecordia agitari. igitur Metellus ubi de casu Bomilcaris & inditio patefacto ex perfugis cognouit: rursus: tanquam ad integrum bellum cuncta parat festinatq; Marium fatigantem de profectio ne simul & inuictum & offensum: sibi parum idoneum ratus domum dimittit. Et romae plebes litteris quae de Metello ac Mario missae erant cognitis uolenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas: quae antea decori fuit: inuidiae esse. At illi alteri generis humilitas fauore addiderat. Caeterum in utroque magis studia partium: quam mala aut bona sua moderari. Praeterea seditiosi magistratus uulgom exagitare. Metellum omnibus conclonibus capitulis accersere. Marii uirtute immanius celebrare. Denique plebes sic est accessa uti opifitices aggressesq; omnes: quorum res fidesq; in manibus suae erant: relictis operibus frequentarent Marium: & ut sua necessaria post illius honorem ducerent. ita percussa nobilitate post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & postea populus a tribuno plebis. L. Manlio mantino rogatus quem uellet cum iugurtha bellum gerere: frequens Marium iussit. Sed Senatus paulo ante Metello Numidiam prouinciam decreuerat: ea res frustra fuit. Eodem tempore iugurtha amissis amicis. quorum plerisque ipse necauerat. Caeteri formidine: pars ad Romanos alii ad regem Boghum perfugerat: cum neque bellum geri sine ministris posset & nouorum fide in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret uariis incertisque agitabatur omneque illi res: neque consilium: aut quisquam hominum satis placebant: itinera profectusq; in dies mutare: modo aduersus hostes: interdum in solitudines pergere saepe in fuga ac post paulo in armis spem habere: dubitare: uirtute an fidei popularium minus crederet ita quocumque intenderat res aduersae erant. Sed inter eas moras repetere sese Metellus cum exercitu ostendit Numidae ac iugurtha pro tempore parari instructi sunt. Deinde praelium incipitur: qua in parthe rex pugnae affuit ibi aliquamdiu cerratum est. Caeteri eius omnes milites primo congressu pulsi fugatiq; sunt. Romani lignorum & armorum: & aliquanto numero hostium paucorum potiti sunt. Nam ferme numidas in omnibus praeliis magis pedes quam arma tutati sunt. Ea fuga iugurtha in pensius modo rebus suis diffidens cum perfugis & parte equitatus in solitudines. Deinde Thalam peruenit: id opidum magnum atque opulentum: ibique praerique thesauri fillorumque eius multus pueritiae cultus erat: Quae postquam Metello comperta sunt quamquam inter Thalam flumenque proximum in spacio milium quinquaginta loca arida atque uasta esse cognouerat: tamen spe petrandi belli: si eius oppidi potius oret omnis asperitates superuadere: ac naturam etiam uincere aggreditur igitur omnia iumenta sarcinis leuare iubet: nisi frumento dierum decem: Caeterum ut res modo: & alia uasa aquae idonea portari. Praeterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris eoque imponit uasa cuiusque modi: sed pleraque lignea collecta ex tugurtis numidarum: Ad hoc finitimis imperat. Qui se potest regis fugam Metello dederat: quam plurimum ut quisque aquae portaret. Die locumque ubi praesto fuerint praedicat. ipse ex flumine quam proximam oppido aquam esse supra diximus: iumenta honerat. Eodem modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci uentum est quo numidas praeeperat: & castra posita munitaque sunt tanta repete caelo missa uis aquae dicitur: ut ea mode exercitu: satis superque foret. Praeterea comeatus spe amplior: quia Numidae: sicuti plerique faciunt in noua deditioe officia tenderant. Caeterum militas religione pluua magis usi. Eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sunt sese diis mortalibus cure esse. Deinde postero die contra opinionem iugurthae ad Thalam ueniunt Oppidamque locorum aspitate multos crediderat: magna atque insolita re percussi nihilo signum bellum parat: idem nostri facer. Sed rex nihil iam in seculo Metello credens: quippe omnia taela: arma locos tempora. Denique naturam ipsam caeteris imperitantem industria uicerat: cum liberis & magna parte pecuniae ex oppido noctu pro fugit. Neque postea ullo in loco amplius uno die aut una nocte moratus

moratus simulabat se negocii gratia a properare. Caeterum proditionem timebat quam uitare posse celeritate putabat: Nam talia consilia solent per ocium ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos praefixo tentos simul oppidum & operibus & loco munitum uidet: uallo fossaq; moenia circumuenit. Deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere: superq; eas aggerem iacere & super aggerem impositis turribus opus ministros turari. Contra haec oppidani festinare parare profus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani multo ante labore praefixisq; fatigati post dies quadraginta quam eo uentum erat oppido modo potiti: Praeda omnis a pflugis corrupta: Hi postquam murum arietibus ferire resq; suas afflictas uidet aurum atq; argentum & alia quae prima dicuntur domum regiam comportant: ibiq; uino & epulis grauari: illaq; & domum: & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus pœnas metuerant. eas ipsi uolentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepri ad Metellum uenerant. orantes ut praesidium praefectumque eo mitteret. Hamilcarem quendam hominem nobilem factiosum nouis rebus studere aduersum quem neq; imperia magistratum: neq; leges ualerent: in id festinaret in summo periculo suam salutem & illorum socios fore. Nam Lepitani iam inde a principio belli iugurthini ad bestiam Consulem & postea Romam miserant amicitiam societatemq; rogatum. Deinde ubi ea impetrata fuere semper boni fidelesq; mansere & cuncta a bestia Albino Metelloq; impetrata grauius fecerant: itaq; ab imperatore facile quae patebant adepti sunt. Emisit sunt eo cohortes Ligurum. Iul. & D. Annius praefectus id oppidum a sidonis conditum est quos accepimus pflugos ob discordias ciuiles nauibus in eos locos uenisse. Caeterum situm inter duas Syrtis quibus nomen ex re inditum: Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa impares magnitudine: pares natura. quorum proxima terrae plana sunt. Caetera uti fors tulit alta: alia tempestate uadosa. Nam ubi mare magnum esse & feruire uentis coepit. limum arenamq; & saxa ingentia fluctus trahunt ita facies locorum cum uentis simul mutatur. Igitur eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio: Numidarum: leges: cultusq; pleraq; Syrtodica quae eo facilius retinebant: quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam multi uastiq; loci sunt. Sed quoniam in has regiones per Lepitanorum negocia uenimus: non in dignum uidetur egregium atque mirabile facinus duorum carthaginensium memorare. Ea rem locus admonuit: qua tempestate carthaginenses plerumq; Africae imperitabant: creneses quoq; magni atq; opulenti fuerunt: Ager in medio arenosus una facie Neq; flumen neq; mons erat. qui fines eorum discerneret: quae res eos in magno diuturnoq; bello inter se habuit: Postquam utriusq; legiones. Item classes saepe fusae fugatae: & alteri alteros aliquantulum attriuerant ueriti ne mox uictos uictoresq; defessos alius aggrediretur. Per inducias sponsonem faciunt uti certo die legati domo profiscerentur: Et quo in loco inter se obuii fuissent. Is comunitis utriusq; populi finis haberetur. Igitur carthaginensium duo fratres: missi quibus nomen Philenis erat: matura uerere: iter pergere: Cirenenses tardius inere. id secordia ne an causa acciderit parum cognouit. Caeterum solent in illis locis tempestas. aut secus atq; in mari retinere homines. Nam ubi per loca aequalia & nuda gignentium uentus cohortus arenam hominem excitauit: ea magna ui agitata: ora: oculosq; impellere solet. Ita impedito per spectu morari iter. Postquam Cirenenses aliquanto posteriores se esse uident: & ob rem corruptam domi poenas metunt: criminari. Carthaginenses ante tempus digressos conturbare rem. Denique omnia male quam uicti abire. Sed cum poene aliam conditionem tantummodo aequam peteret. Graeci opinionem Carthaginensibus faciunt: ut uel illi quos fines populo suo quaerent: ibi uel obruerentur uel eadem conditione sese quem in locum uellent: pcessuros dimittere Phileni conditione probata: seque uiuam suam. R. P. condonauere: ita uel obruti sunt: Carthaginenses in eo loco Philenis fratribus aras consecrauerunt: illis honores domi instituti. Nunc ad rem redeo: iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat per magnas solitudines cum paucis praefectus puenit ad Cetulos: genus hominum ferum incultum: & eo tempore ignatum nominis Romani eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere: signa sequi: imperium obseruare. Ita alia militaria facere. Praeterea regis Boghi proximos magnis muneribus & maioribus promissis ad studium sui perlicit: quis ad tutoribus regem aggressus: impellit uti aduersus Romanos bellum incipiat ad ea gratia facilius pronitus fuit. quod Boghus in initio huius belli: legatos Romam miserat: saedus & amicitiam petiit. Quam rem opportunitissimam incepto bello pauci impediuerant. Caeterum avaritia quis omnia honesta atq; inhonesta uendere mos erat. Etiam antea iugurthae filia Boghi nupsit. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque leuis ducitur. quod singuli pro opibus quibusque plurimas uxores. alii denas: alii plures habeant. Sed reges eo amplius: ita animus multitudine distrahitur. nulla per socia obtinet. pariter omnes uiles sunt: Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi fide data & accepta iugurtha Boghi amentum oratione accendit: Romanos iniustos profunda auaritia communes omnium hostes esse: eadem causa illos belli habere cum Bogho quam secum & cum aliis gentibus libidine imperandi. Quis omnia regna aduersa sunt: tum sese: ante paulo carthaginenses: item Regem Persen: post uti quisque opulentissimus uidebat: ita Romanis hostem fore. His atq; aliis talibus ad Cirtham oppidum iter constituunt. Quod ibi. Quae Metellus praedam captiuosq; & impedimenta locauerat. ita iugurtha ratus aut capta urbe opere precium fore: at si Romanus dux auxilio suis uenisset praefixo sese cerraturos. Nam callidus id modo festinabat. Boghi pacem terminare ne moras agitando aliud quam bellum mallet imperator postquam de regum societate cognouit non temere: neque uti saepe iam uicti iugurtha consueuerat: omnibus locis pugnandi copiam facit. Caeterum haud procul Cirtha castris munitis reges operitur melius esse ratus cognitis Mauris quoniam is nouus hostis accesserat: ex comodo pugnam facere interim Roma per litteras certior fit. Maro prouinciam Numidiam datam. Nam consulem factum iam antea acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus: neq;

lachrymas tenere neq; moderari linguam uir egregius aliis artibus: nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbia uerebant alii bonum ingenium contumelia ascensum esse: Multi quod iam parua uictoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum est illum magis honore Marii quam iniuria sua ex cruciatum neq; tam anxie laturum fuisse: si adepta prouincia aliqua Mario traderetur: igitur eo dolore impeditus & gaustiditiae uidebatur alienam rem suo periculo curare legatos ad Boghum misit postulat: ne sine causa hostis populi Romæ fieret: habere tum magnam copiam societatis amicitiaq; coniungendae: quae prior bello esset. Quam qui opibus suis consideret: tamen non debere incerta pro certis mutare. Omne bellum sumi facile est ceterum accerrime de sinere. non in eiusdem potestate initium eius & finem esse: incipere cuius etiam insignauo licere. Deponi autem cum uictores uelint. Proinde sibiq; regnoq; consuleret: ne uictores res suas cum iugurthae perditis miseret. Ad ea rex satis placide uerba facit sese pacem cupere. Sed iugurthae fortunarum misereri. Si eadem illi copia fieret omnia conuentura rursus imperator contra postulata Boghi nuncios mittit ille probare partim: alia abnuere. Eo modo saepe ab utroq; missis remissisq; nunciis tempus pcedere: & ex Mellis uoluntate bellum intactum trahi. At Marius ut supra diximus cupientissima plæbe Consul factus: postquam et prouinciam Numidiam populus iussit antea iam infestus nobilitati: tum uero multus & ferox instare modo singulos modo uniuersos sedere. Dicitur sese consulatum ex uictis illis spolia cepisse alia praeterea magnifica pro se & illis dolentia interim quae bello opus erant prima habere: postulare legionibus supplementum auxilia a populis & regibus sociisque accersere. Praeterea ex latio fortissimum quemq; plerisque militia paucos fama cognitos accipere: & ambiendo cogere hoies & meritis stipendits proficisci: neq; illi senatus quamquam aduersus erat: de ullo negotio abnuere audebat. Ceteris supplementum etiam laetus decreuerat: quia neque plebe militia uolente putabatur Marius aut belli usum: aut studia uulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata tanta libido cum Mario eundem plerisque inuaserat: sese quisque praeda locupletem fore: uictorem domum rediturum: ista huiusmodi animis trahebant: & eos non paululum oratione sua Marius erexerat: nam postquam omnibus decretis quae postulauerat milites scribere uult hortandi causa simul & nobilitatem uti consueuerat exagrandi concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo discruit:

Scio ego Quir. plerisque non istis artibus imperium a uobis petere: & postquam adepti sunt gerere prior industrios supplices: modicos esse. Deinde per ignauiam & superbiam aetate agere: sed mihi contra uidetur: nam quo pluris uniuersa respu. est quam consulatus aut praetura eo maiore cura illam administrari quam haec peti debere: neque me fallit quantum cum maximo uestro beneficio negotii sustinentia. Bellum parare simul & aetario parue cogere ad militia eos: quos colis ostendere: domi forisque omnia cura & ea agere inter inuidios: occurrentes. factiosos: opinione Quir. aspiciunt. Ad haec alii si deliquere uetus nobilitas: maiorum fortia facta cognatorum & affinium opes: multae clientelae omnia praesidio adiunt. Mihi opes in memet sitae: quas necesse est & uirtute & innocentia tuari: nam alia infirma sunt: & illud intelligo Quir. omnium ora in me conuersa esse: aequos bonosque fauere: quippe mea benefacta reipub. praecedunt nobilitate inuadendi me quaerere locum: Quo mihi acris intendit uiri neq; uos captamini: & illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui: ut omnes labores & pericula consueta habea. quae ante uestra beneficia gratuito faciebam ea uti accepta mercede deseram non est consilium Quir. Illis difficile est in potestatibus temperare: qui per ambitionem sese probos simulauerunt. Et mihi qui omnem aetate in optimis artibus aegi benefacere iam ex consuetudine in naturam conuertitur. Bellum gerere: mecum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas aegerrime tulit. Quae so reputate cum animis uestris non id mutari melius sit: si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc negotii: aut uel aliud tale mittatis: hominem ueteris prosapiae: ac multarum imaginum: & ullius stipendii. s. ut in tanta re ignarus omnium trepidet: festinet: sumat aliquem ex populo monitorum sui officii: ita plerumque euenit. ut quem uos imperare iussistis: is sibi imperatorem alium querat. Atque ego scio Quir. postquam consules facti sunt: acta maiorum & graecorum militaria praecipua legere ceperunt homines praeposteri. Nam regere quam fieri re atque usu prius. Sed hoc tempore posterius. Comparete nunc Quir. cum illorum supbia me hominem nouum: quae ille audire & legere solent eorum partem uidit: alia egomet gessi: quae illi litteris: ego ea militando didici: nunc uos existimare facta: an dicta pluris sint: Continuit nouitatem meam. Ego illorum ignauiam: mihi fortuna: illis proba obiectantur: quam ego naturam unam & communem omnium existimo: sed fortissimum quemque generosum esse: ac si iam ex patribus Albinis: aut Bestiis quaeri posset mense an illos ex se gigni maluerint quid responsuros creditis. nisi sese liberos quam optimos uoluisse: quod si iure despiciunt me faciunt idem maioribus suis: quibus uti mihi ex uirtute nobilitas coepit: inuidet honorum meo: ergo inuideant labori innocetiae: periculis etiam meis quoniam per haec illum cepti uerq; corrupti homines supbia ita aetate agunt quasi uestros honores continent: ita hos petunt quam si honeste uixerint. Nec illi falsi sunt qui diuersissimas res pariter expectant: ignauiae uoluptate & praemia uirtutis atque etiam cum apud uos aut in se uatu faciunt uerba plerumque oratione maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam quanto uita eorum praeclearior: tanto horum secordia flagitiosior: Et profecto ita se res habent: Maiorum gloria quasi posteris lumen est: neque bona: neque mali eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopia patior. Quir. Verget id quod multo praeclearius est meamer: facta mihi dicere licet. Nunc uidete quam iniqui sunt. quod ex aliena uirtute sibi arroganti: id mihi ex mea non concedunt. s. quod imagines non habeo: & quia mihi noua nobilitas: est quam certe pepisse: melius est quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro: si iam respondere uelint abunde illis facundam: & compositam orationem fore. Sed in maximo uestro beneficio cum omnibus lucis me uosque maledictis lacerent: non placuit reticere: ne quis modestiam in consentiam duceret. Nam me equidem ex animi seruetia nulla oratio laedere potest

re potest: quippe uera necesse est bene praedictet. Falsam uitam moresque mei superant: Sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem & maximum negocium imposuistis: etiam atque etiam animis reputate: num eorum penitentium sum? Non possum fidei causa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostendere. At si res postulant hastas: uexillum: phaleras: alia militaria dona praeterca cicatrices in aduerso corpore. Haec sunt meae imagines: haec est nobilitas non hereditate relicta: ut illa illis. Sed quae meis laboribus & periculis quaesiuimus. Non sunt composita mea uerba: parum id facio: ipsa se uirtus satis ostendit illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant: neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere: quippe quae ad uirtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo optima Reipublicae doctus sum hostes ferre: praesidia argitare: nihil metueri nisi turpe fama: hyemem & aestatem iuxta pati humi requiescere: eodem tempore inopiam & laborem tolerare. Ergo his ego praecipis milites hortabor: neque arte colam illos ut me opulenter: neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile: hoc ciuilem imperium. Nam cum tute per molitiam agas exercitum supplicio cogere id est dominum esse non imperatorem: haec atque alia talia nostri maiores faciendo sequi Reipublicae celebrauerunt: quis nobilitas freta ipsa dissimilis moribus. Nos illorum aemulos continent: & omnes honores non ex merito sed quasi debitos a uobis reperunt. Caeterum homines superbissimi procul erant. Maiores eorum omnia quae licebat illis reliquere. Diuitias, imagines: memoriam sui praedictam uirtute non reliquere. Neque poterant ea sola neque datur dono neque accipitur. Sordidum me & incultis moribus atunt: parum licite conuulsum exorno: neque historionem ullum: neque plura coquam quam uillicum habeo: quae mihi non libet confiteri. Quirites: nam ex parente meo: & aliis sanctis uiris ita accepi: munditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omnibus bonis oportere plus gloriae quam diuitiarum: arma non suppellectilem decori esse. Quin ergo quod iuuat quod est caeterum aequum manent id semper faciant: ament: potent: ubi adolescentiam habuerunt: ibi senectutem agant in conuulsum dediti uentri & turpissimae parti corporis: sudorem: puluerem: & alia talia nobis reliquant: quibus illa epulis iucundiora sunt. Neque non ita est: ubi se flagitiis dedecora uere turpissimi uiri: bonorum praemia ereptum eunt: ita iustissime luxuria & ignauia pessimae artes illis qui consulere eas nihil officunt: respu. innoxle cladi sunt nunc quoniam illis quantum mei mores non quantum illorum flagitiosa polcebant respondi pauca de Reipublicae loquar. Prima autem omnium est Numida bonum animum habere. Quir. Namque usque ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt omnia remouistis auaritia imperitia: atque superbia: Deinde exercitus ibi est locorum sciens: sed mehercule: magis strenuus quam felix. Nam magna pars eius auaritia: aut temeritate ducta attrita est. Quamobrem uos quibus inest militaris aetas: ad nitendum mecum: & capescite rem. pu. neque quemquam ex calamitate aliorum: aut imperatorum superbia metus ceperit. Ego metum in agmine atque in silio consulor idem & focus plicum uobiscum adero: me uosque omnibus in rebus iuxta agam. & profecto diu iuuatibus omnia matura sunt. uictorias: praedicta: laus. Quae si dubia aut procul essent tamen omnes bonos rei. pu. subuenire deceret. Etenim ignauia nemo immortalis factus est: neque quisque pens libentis uti aeterni forent optauit magis uti boni honestique uitae exigeret. Plura dicere. Quir. si timidis uirtute uerba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto. In uulturnemodi oratione habita: Marius postquam plebis animos erectos uideret prope comitatus: stipendia: armis atque aliis utilibus naues honerat. Cum A. Mallum legatum praeficere iubet: ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus: Sed uti cuiusque libido erat. capite caecos plerosque id factum alii inopia honorum: alii per ambitionem consulis memorabant. Quod ab eo genere celebratus: auarusque erat: & homini potentiam quaerenti egentissimus: quisque opportunissimus: cui neque sua cara quippe quam nulla sunt: & omnia cum praedictio honesta uidentur. Igitur cum aliquando maiore numero quam decretum erat in Africa praefectus paucis diebus Vicia aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat. Ne uideret ea quae audita animus tolerare neque uerat. Sed consul exploratis legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum fertile & praedicta honestum proficiscitur omnia ibi capta militibus donat. Deinde castris & oppida parum munita natura & uiris aggreditur praedicta multa. Caeterum alia leuia aliis locis facere: interrim noui milites sine metu pugnae adesse: uidere fugientes capti: aut occidi fortissimum quemque: tutissimum armis libertatem patriamque & alia omnia regi: gloria atque diuitias quaeri sic breui spacio noui ueteresque coluere: uirtus omnium aequalis facta. At reges ubi de aduentu Marci cognouere: diuersi in locos difficiles habitant. Ita Iugurthae placuerat sperantem mox effusos hostes inuadi posse. Romanos sicuti plerosque remoto metu laxius licentis que futuros. Metellus interea Romanam praedictam contra spem suam laetissimis animis excipit. Plebi patribusque postquam inuidia decesserat iuxta carum. Sed Marius impigere prudenterque suorum & hostium res pariter attendere cognoscere: quid utrisque boni: aut contra esset: explorare itinera regum consilia & insidias anteuire. Nihil apud se remissum. neque apud illos tutum patitur. Itaque & Cetulos & Iugurtham praedictas agentes ex sociis nostris saepe aggressus itinere fuderat: ipsumque regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo facta sunt. belli nec copiam patradum cognouit: statuit urbis quae uiris aut loco per hostibus: & aduersum se opportunissime erant singulas circumuenire. ita ratus Iugurtham praesidii nudatum si ea pateretur haud praedio certaturum. Nam Boghus nuncios ad eum saepe miserat uelle per. ro. amicitiam nequa se hostile timeret: id simulauerit ne quo improuisus gratior accederet: an nobilitate ingenii pacem atque bellum murare solitas parum exploratum est. Sed consul uti constituerat oppida castellaque munita adire partim ut: alia metu aut praemia ostendendo auertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat: existimans Iugurtham ob suos tutum in manus uenturum. Sed ubi illum procul adesse & aliis negociis intentum accepit maiora & magis aspera aggredi tempus uilum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum: atque ualens nomine Iapaxanthus conditor Hercules Libys memorabatur: cuius ciues apud Iugurtham immunes leui imperio: & ob ea fedissimi habebantur muniti aduersum hostes non moenibus modo & armis atque uitis uerum etiam multo

magis asperitate locorum: Nam præter oppido loca propinqua aëria omnia uasta inculta: egentia aqua: infesta serpentibus: quoque uti sicuti omnium ferarum inopia acior. Ad hoc natura serpentium punitiosa: siti magis quam alia re acceditur. Eius portum diu Marium maxima cupido inuaserat: tum propter usum belli: tum quia res aspera uidebatur: & Metellus oppidum Talam magna gloria ceperat: aut dissimiliter situm munitumque: nisi quod apud Talam non longe a montibus aliquod fontes erant. Tapenses una modo atque eadem intra oppidum iugi aqua ceteri pluuia utebantur. Id ibique in omni aethiopia quae procul mari incultius agebatur: facilius tolerabatur: quia numidae plerique lacte & ferina carne uelcebantur: & neque salis neque alia irritamenta gulæ quærebant. Cibus potusque illis aduersus famem atque sitim non libidinis neque luxuriæ erat. Igitur consul omnibus exploratis credo diis fretus. Nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe et frumenti inopia tentabatur. Quod numidae pabulo pecoris magis quam aruo student. Et quodcumque temerarium fuerat iussu regis in loca munita contulerant. Ager autem aridus & frugum uacuum ea tempestate: nam æstatis extremum erat. Tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: Pecus omne quod superioribus diebus prædæ fuerat: equitibus auxiliariis ad agendum attribuit. Aulum Mælium legatum cum cohortibus expeditis oppidum Larim (ubi stipedium & com meatum locauerat) ira iubet. dicitque se prædabundum post paucos dies eo uenturum. Sic incepto suo occultato pergit ad flumen tanam. ceterum in itinere quortidie quadraginta duo pecua exercitui per centurias. Item per turmas æqualiter distribuerat & ex coriis utres uti fierent curabat simul & inopiam frumenti lenire. & ignaris omnibus parare quæ mox usui forent. Denique sexto die eum ad flumen uentum est maxima uis utriusque effecta est. ibi castris leui munimento positus milites cibum capere. atque uti si mul cum occasu solis egrederentur paratos esse iubet. Omnibus abiectis sarcinis aqua modo seque & iumenta onerare. Deinde postquam uisum est tempus castris egredietur. Noctemque totam itinere facto consedit. Idem proxi-
facit. Deinde tertia multo ante lucis aduentum puenit in loco tumulosum longe a Tapsa non amplius duum milium intervallo. ibique occultissime potest cum omnibus copiis die operari. Sed ubi dies cepit & Numidae nihil hostile mentucentes multi oppido egressi repente omnem equitatem. & cum is uelocissimos pedes cursu tendere ad Tapsam. & portas obsidere iubet. Deinde ipse intentius prope sequi. neque milites prædadari sinere. Quæ postquam oppidani cognouere res trepidæ. metus ingens malum improuisum. Ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate coegere uti deditioem facerent. Ceterum oppidum incensum. Numidae pubes. interfecti. alii omnes uenundati. præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli: non avaritia: neque sedere consulis est admissum. sed quia locus Iugurthe opportunus nobis additus difficilis. Genus hominum mobile infidum ante. neque beneficio. neque metu coercitum. Postquam tanam rem pergit Marius sine ullo suoque incommodo. magnus & clarus antea maior clarior haberi cepit. Omnia non bene consulta regis etiam casu data in uirtute traherantur. Milites modesto impio habitu simul & locupletes ad caelum ferre. Numidae magis quam ullum mortalem timere. Postremo omnes loci. atque hostes credere illi. aut mentem diuinam esse. aut deorum nutu curata portendi. Sed consul ubi ea res bene euenit: ad alia oppida pergit pauca repugnantibus Numidis caput: plera propter Tapensium miseras igni corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potius ac plerisque exercitu incruento: aliam rem aggreditur non eadem asperitate qua Tapensium. Ceterum haud secus difficile. Nam haud longe a flumine mulucha: quod Iugurthæ Boghique regni disungebat: erat inter cæteram planitiem montis saxeus mediocri castello satis patens in intrinsecum editus uno pangusto aditu relicto. Nam per omnia natura uelut: ope atque consulta præceptis erat: quem locum Marius quod ibi regis thesauri erant summa uel capere intendit: sed ea res forte: quam consilio melius gesta: Nam in castello uitroque atque armorum satis magna uis & frumenti & fons aquæ aggeribus turribusque & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum augur ferant igni aut lapidibus corrumpebant. Milites neque pro ope consistere propter iniquitatem loci: neque inter uineas sine periculo administrare: optimus quisque eadem rem aut fauciari: ceteris metus augeri. At Marius multis diebus & laboribus consumptis anxius trahere cum animo suo ommitteret. Ne inceptum quoniam frustra erat: an fortunam operiretur: qua sæpe prospere usus. Quæ cum multos dies noctesque æstuans agiteret: forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliariis miles gregarius aliquarum egressus castris haud procul a latere castelli: quod aduersum præliantibus erat animaduertit inter saxa repentes cocleas: quarum cum unam atque alteram deinde plures peteret studio legendi paulatim prope ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit more ingenii humani cupido difficilia faciendi animum aduertit. Et forte in eo loco grandis ilex colauerat inter saxa paululum modo prona: deinde flexa atque aucta in altitudinem: quo cuncta gignentium natura fert: cuius in armis modo modo eminentibus saxis nisus Ligus castelli planitiem prescribit: quod cuncti numidae intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus quæ mox usui fore ducebat. Eodem regreditur non temere uti ascenderat: sed tentans omnia. & circumspiciens. Itaque prope adiit marium acta docet: hortatur ab ea parte qua ipsa discenderat castellum tenet pollicetur se ducem itineris: periculi nihil esse: Marius cum ligure promissis eius cognitum ex presentique misit quorum uti cuiusque ingenium erat: ita rem difficilem: aut facilem nuntiare. Consul tamen animus paululum arrectus est: itaque ex copia tibicinum & cornicidnum quinque numero quam uelocissimos delegit: & cum his præsidio qui forent quatuor centuriones omnesque liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus uisum est paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi qui centuriis præerant edocti ab duce arma ornatumque mutuerant capite atque pedibus nudis uti prospectus nisusque per saxa facilius forent. Super terga gladii & scuta: uege ea numida ex coriis ponderis gratia: simulque & ossenta quo leuius sitrent.

Igitur

Igitur pregrediens Ligus: saxa & si quæ uetustate radices eminebant. Laqueis uincebat. Quibus alleuari mi-
lites facilius ascenderet: interdū timidos insolētia itineris leuare manu ubi paulo asperior ascēsus: et lingu-
lo: præ se inermes mittere. Deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia visu uidebantur porissimū ten-
tare: ac sæpius eadē ascēdes & descēdens: deinde statim digredies cæteris audiā addere. Igit̄ diu multumq̄
fatigati tādē in castellū pueniunt desertū: ab ea pre quod sicut alitis diebus oēs aduersum hostes aderant. Ma-
rius ubi ex nunciis: ea quæ Ligus egerat cognouit. Quāq̄ tota die intēros p̄sio suos habuerat: tum uero co-
hortatus est & ipse extra uineas egressus restudine acta succedere: & simul hostem tormētis sagittariisq̄ & sū-
ditoribus eminus terrere. At Numidæ sæpe antea uineis Romanorum subuersis. Itē incēsis: non castelli
moenibus sese tutabantur: sed p̄ muro dies noctesq̄ agitare ac romanis maledicere. Mario uecordiam obie-
ctare: militibus nostris seruitium Iugurthæ minari. secūdis rebus feroces esse interim omnibus Romanis:
hostibusq̄ prælio intēris magna ui utriusq̄ p̄ gloria atq̄ iperio his: illis p̄ saluta certantibus repente a tergo
siga canere. Ac primo mulieres & pueri qui uisum procellerant fugere. Deinde uti quisq̄ muro proximus e-
rat: postremo cuncti armati inermesq̄ quod ubi accidit eo acrius instare Romani: fondere ac plerosq̄ tantū
modo sauctare. Deinde super occisoz uadere corpora auidi gloriæ certantes murum ascendere neq̄ quenq̄
omnium præda morari sic forte correpta Marii temeritas gloriam ex culpa inuenit. Cæterū dum ea res agit̄
L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra uenit qui uti ex latio & sociis exercitū cogeret. Romæ restā
erat. Sed quoniam nos tanti uiri res admonuit: idoneum uisum ē de natura cultuque eius paucis dicere. Ne-
que. n. alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus. L. Sifenna optime & diligentissime omnium qui eas res dixere
persecutus: par. m. m. hi libero ore locutus uideē. Igit̄ Sulla gentis patriciæ nobilis fuit: familia prope iā ex-
tinctā maiore ignaui litteris græcis atque latinis iusta atque doctissime eruditus: animo ingēti cupidus uo-
luptatum: sed gloriæ cupidior: ocio luxurioso eēt: amē ab negotiis nunq̄ uoluptas remorata: nisi quod de u-
xore potuit honestius consali s̄ acundus callidus & amicitia facilis ad simulanda negocia altitudo ingenii in-
credibilis: multaq̄ rerū ac maxime pecuniæ largitor: atque illi felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam nū-
q̄ sup̄ industriam fortuna fuit: multiq̄ dubitaueret: foreior an felicior eēt. Nā postea q̄ fecerat incertū habeo:
pudeat magis an pigeat differere. Igitur Sulla ut supra dictū ē. postq̄ in Africā atq̄ in castra marii cum eg-
ratu uenit rudis ante & ignarus belli. sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus ē. Ad hæc milites
benigne appellare multis rogantibus alitis ipse per se dare beneficia: inuitis accipere sed ea p̄peratius qui æs
mutuum reddere: ipse a nullo repereret: magis laborare id: ut illi quā plurimi deberent: ioca atq̄ seria cum hu-
millimis agere. In operibus in acie atq̄ ad uigilias multas adesse neq̄ interm quod praua ambitio solet con-
sulis aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neq̄ consilio neq̄ manu priorē alium pari: plerosq̄
anteuenire. Quibus rebus & artibus breui Mario & militibus clarissimus factus. Ad iugurthā postq̄ oppi-
dum tapsum: itosq̄ locos munitos & sibi utiles: simul & pecuniam magnam amiserat. ad Boghum nuncios
mittit: quam primum in Numidiam coptas adduceret. P̄clii faciēdi tempus adesse. Quem ubi accepit: du-
bium belli atq̄ pacis rationes trahere: rursus uti antea proximos eius donis corrumpit. Ipsiq̄ bogho pollice-
tur Numidæ terriam partem si aut Romani Africa expulsi: aut integris suis finibus bellum compositū
foret: Eo præmio illectus Boghus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita amborum exercitu con-
iuncto: Marium iam in hyberna proficiscentem uix decima pte diei relicta inuadunt rati noctē quæ iā ade-
rat: & uictis sibi munimēto fore & si uicissent: nullo impedimēto: quod: locoz sciētēs erant. contra Romāis
utrūq̄ casum in tenebris difficilē fore: igitur simul conuulsi ex multis de hostium aduente cognouit & ipsi ho-
stes aderant: & priusq̄ exercitus: aut instrui: aut sarcinas colligere. Deniq̄ ante quam signū aut imperium ullū
accipere gessit. Equites Mauri: atque Cæteri nō acie neque ullo more p̄clii: sed cat. ruat in uti quosque fors
conglobauerat in nostros concurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu: tamen uirtutis memores aut
capiebant: aut capientes alios ab hostibus defendebant. Pars æquos ascēdere obuiam ire hostibus: pugna la-
trocinio magis quā prælio similis fieri: sine signis sine ordinibus equites peditesque permixti cedere alios:
alios obtruncare. multos contra aduersos acerrime pugnantes ab tergo circumuenire. neque uirtus neq̄ ar-
ma satis regere: quod hostes numero plures & undique circumfusi erant. Denique Romani ueteres: nouiq̄
& ob ea scientes belli: si quos locus aut casus coniunxerat: orbem facere. Atque ita ab omnib⁹ partibus simul
& tecti: & instructi hostiū uim sustentabant. Neque in eo tam aspero negocio Marius tertius: aut magisq̄ a-
tea demisso animo fuit: sed cum turma sua quam ex fortissimis: magisq̄ ex familiarissimis p̄ irauerat: uagari
passim: ac modo sui laborantibus succurrere: modo hostes ubi confertissimi obstiterant inuadere: manu cō-
suluere militibus: quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat: lamque dies consumptus erat: cum
tamen barbari nihil remittereratque uti reges præceperant noctem pro se rati acrius instari. Tum Marius
ex copta rerum consilia trahit: atque uti suis receptui locus esset: colles duos propinquos inter se occupat.
Quorum in uno castris parum ambrosos aquæ magnus erat: alter usui opportunior quia magna parte e-
ditus & præceps pauca munimenta gerebat. Cæterum apud quam Sullam cum æquitibus noctem agitare
iubet. Ipse dispersos milites paulatim: non minus hostibus conturbatis in unum contrahit. Dein cūctos ple-
no gradu in collem subducit. Ita rege loci difficultate coacti prælio: deterrentur. neque tamen suos longius
abire sinunt: sed utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Deinde crebris ignibus factis plerū-
que noctis barbari more suo lætari. exultare. strepere. & ipsi reges feroces. q̄ non fugere atque pro uictori-
bus agere. sed ea cuncti romanis ex tenebris & editoribus locis facilia uisu. magnoque hortamento. Erant.
Plurimum uero Martus imperitia hostium confirmatus. quam maximum silentium haberi iubet. nec signa

quidem uti perusgias solebāt cāere. Deinde ubi lux aduentabat. defessis iam hostibus. ac paulo ante somno captis: de in prouiso uectigales: Item cohortium: turmarum legionum tubicines simul omnes tuba canere & milites clamorē tollere aut portis erūpere. Mauri atq; Getuli ignoto atq; horribili sonitu repente excitati: neq; fugere neque arma capere: neq; omnino facere aut prouidere quicquam poterant: ita cunctos strepitu: clamores: nullo subueniente. nostris instantibus tumultu terrore fortitudine quasi uicordia acceperat: denique omnes fusi fatigatique arma & signa militaria pleraque capta: pluresque in eo praelio quam omnibus superioribus interempti sunt: nam somno & metu insolito impedita. fuga: deinde Marius uti cœperat in hyperna proficiscitur propter com meatum in oppidis maritimis agere decreuit: neque tamen uictoria secors: aut in solens factus: sed pariter ac si in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud de stimos: in sinistra parte. A. Manlius: cum fuditorib⁹ & sagittariis. Præterea cohortes Ligurum curabat.

Primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. Per fugæ regionum scientissimi hostium iter explorabant: simul consul quasi nullo imposito omnia prouidere: apud omnes adesse laudare fortis: & increpare uerentis. Ipse armatus intentusque: Item milites cogebat. Neque secus atque iter facere: castra munire: ex cubitum in porta cohortes ex legionibus pro castris equites auxiliosos mittere. Præterea alios in monumentis super uallum locare: uigilias ipse circumuenire: non tam diffidentia futurorum: quæ imperauisset: quam uti militibus: exequatus: cum imperatore labor uolantibus esset. Et sane Marius illoq; aliisq; temporibus Iugurthini belli magis pudore quam malo exercitum cohercebat: quod multi per arbitronem fieri aiebant: quod a pueritia consuetam duritiam: & alia quas cæteri miseras uocant: uoluptati habuisse: nisi tamen rei publicæ. pariter ac sæuissimo imperio bene atque decore omnia sunt gesta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Ciritha undique simul specularores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntibus alius ab alia parte atque omnes idem significabant: consul incertus quoniam modo aciem instrueret: nullo ordine commutato aduersum omnia paratus: ibidem operitur. Igitur Iugurtham spes frustrata qui copias in quatuor partis distribuerat ratus ex omnib⁹ æque aliquos ab tergo hostibus uenturos. Interim Sulla quem primum hostes attigerant: cohortatus suos turmarum: & quam maxime confertis equis aliique ipseque Mauros inuadit: cæteri in uno loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere: & si qui in manus uenerant obruncare: Dum eo modo equites præliantur. Boghus cum pedibus quos uelunx filius eius adduxerat: neq; in priore pugna in itinere morati affuerant: postremam aciem Romanorum inuadit: tum Marius apud primos agebat: quod ibi Iugurtha cum plurimis erat: Deinde Numida cognito Boghi aduentu clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi latine. Nam apud Numantiam loqui dederat: exclamat nostros frustra pugnare ante paulo Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere: quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentauerat. Quod ubi milites acceperunt: magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur: simulque barbari animo tollere: & impulsos acius incedere iamq; paululum a fuga haberat: cum Sulla profligatis his quos aduersum terat rediens Mauris ab latere incurrit. Boghus statim auertitur. At Iugurtha dum sustentare suos: prope iam adeptam uictoriam retinere cupit: circumuentus ab equitibus dextra sinistra omnibus occisus: solus inter tela hostium uitabundus eripit. Atque interim Marius fugatis equitibus: occurrit auxilio suis quos pelli iam acceperat. Deniq; hostes iam undiq; fusi sunt: tum spectaculum horribile in campis parentibus: sequi fugere: occidi: capere: sequi: atque uiri afflicti ac multi uulneribus acceptis. neque fugere posse: neque quiescere pati: nisi modo: ac statim concidere. Postremo omnia qua uilus erat constrata telis armis: cadaueribus: & interea humus infecta sanguine: postea loci consul haud dubie iam uictor puenit in oppidum Ciritham quo in initio profectus incederat: eo post quintum diem: quo iterum barbari male pugnauerant legati Bohho ueniunt qui regis uerbis ab Mario petiuerunt: duos quam fidissimos ad eum mitteret uelle. de suo & de populi roma. commodo cum his differere. Ille statim. L. Sullam: & A. Manlium ire iubet. Qui quamq; acciti ibant: tamen placuit uerba apud regem facere: quo ingenium aut aduersum flecterent: aut cupidem pacis uehementius accederent. Itaque Sulla cuius sacundia non ætati concessum est uerba pauca huiusmodi locutus est. Rex Boghe magna nobis lætitia: est cum te talem uirum dii monere: ut aliquando pacem quam bellum malles neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commacalares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem pariter & te errantem & illum sceleratissimum persequi. Ad populi roma. iam a principio inopi: melius uisum amicos quam seruos quærere tutiusque rati uolentibus quam eo actis imperitate. Tibi uero nulla opportunior amicitia nostra: primum quod procul. ab sumus in quo offensa minimum: est gratia par ac si prope adessemus: deinde quod parentes abunde habemus. Amicorum neque nobis: neque cuiquam hominum satis fuit: atque hoc utinam tibi a principio placuisset: profecto ex populi roma. ad hoc tempus multo plura bona accepisses quam mala perpeffus esses. Sep quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet placuit uim & gratiam nostram te experiri: nunc quoniam per illam licet: festina atque uti coepisti perge. Multa opportuna habes: quo facilius errata officitis bello quam ualeat tute scis. Ad ea Boghus placide & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit se non hostili animo. sed ad regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiam partem unde Iugurtham expulerit ure belli suam factam eam uastari a Mario pati nequiuisset. Præterea missis autem Romam legatis repulsum ab amicitia. Cæterum uetera ommittere. actum si per Marium liceret legatos ad senatum missurum deinde

copia facta mittendi animi barbari ab amicis flexi: quos Iugurtha cognita legatione Sullae & Malii merces id quod parabatur donis corruerat. Marius interea exercitu in hibernis posito cum expeditis cohortibus & parte equitatus proficiscitur in loca sola obsessum turrim regiam quo Iugurtha perfugas omnes praesidium iposuerat. Tū rursus Boghus scilicet seu reputado quae sibi duobus proeliis euenerat seu monitus ab aliis amicis quos Iugurtha incorruptos reliquerat ex omni copia & cessarioque quae delegit quoque & fides cognita: & in gentia ualidissima erant: Eos ad Mariū: ac de illi placeat Roma megatos ire iubet agendae regis: & quocumque modo belli componendi licentiam pmitit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. Deinde in itinere a Gerulis latronibus circumuerti: spoliatiq; pauidi sine decore ad Sullam profugiunt. Quae consul in expeditione proficiscens propterea relinquerat eos ille non pro uanis hostibus: uti meriti erat: sed accurate & liberaliter habuit. Quare barbari & fama Romanorum auaritia falsam: & Sullam ob munificentiam in sese amicum esse rati sum. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus ne putabatur nisi pariter uolens dona omnia in benignitate habebant. Igitur quaestori mandata Boghi patefaciunt: simul ab eo petunt uti fautor: consultorq; sibi adsit: copias fide magnitudinem regis suis: & alia quae aut utilia: aut beniuolentiae esse credebant: oratione extollunt. Dein Sulla omnia pollicitus: doctiq; quomodo apud manus: ite apud senatum uerba faceret. circiter dies ibidem xl. opperunt Marius postquam infecto negotio quo intenderat rediit Cirtam: de aduentu legatorum certior factus est. Illosq; & Sullam uerere iubet. Itaque L. Bellentius proter ab utraque. Praeterea omnes undiq; senatori ordinis: quibus cum mandata Boghi cognoscit: inquis legatis potestas eundi Romanam sit: & ab consule induciae postulabant: Sullae & plerisque placuerit: pauci feroci decernunt ignari regis humanaque: quae fluxe semper in aduersa mutant. Caeterum Mauri imperariis omnibus rebus tres Romanorum profecti: cum Cn. Octauius Rufone: qui quaestor stipendium in Africa portauerat. Duo ad regem redeunt. Ex his Boghus cum caetera: tum maxime benignitate & studio Sullae libens accepit. Romanorum legatis etiam (postquam crasse regem & Iugurthae scelere lapsum deplorati sunt amicitiam & foedus petentibus) hoc modo respondet. Senatus & populus. ro. beneficii & iniuriae memor esse solet. Caeterum Bogho quoniae poeniter delicti gratiam facit: foedus & amicitia dabunt cum meruerit. Quibus rebus cognitis Boghus per litteras a Mario petiuit: uti Sullam ad se mitteret. Cuius arbitratu de negotiis communibus consulere: Is missus cum praesidio equitum atq; peditum: funditorum baleatorum: Praeterea iere sagittarum: & cohors peligna cum uelitaribus armis itineris properandi causa neque secus his atq; aliis armis aduersum tela hostium quod ea leuia sunt muniti erant: sed in itinere quinto denique die Volunx filii Boghi repente in campis patribus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: quae temere & effuse eum res Sullae aliosq; omnibus & numerum ampliorum uero & hostile metum effliciebant. Igitur se quisque expedire arma atq; tela tentare: intedere timor aliquantus: sed spes amplior quippe uictoribus & aduersum eos quos saepe uicerat: interim eques exploratum praemissis re uti erat getatem nunciant Volunx adueniens quaestorem appellat: dicitq; se a patre Bogho obuia illi simul & praesidio missum. Deinde per eum & proximum diem sine metu coniuncti eunt: Post ubi castra locata: & diei uesper erat: repente Marius incerto uultu patens ad Sullam occurrit: dicitq; sibi a speculatoribus cognitum: haud procul Iugurtham abesse. Simul uti noctu clam secum profugeret rogat: atq; hortatur. Ille animo feroci negat se toties susum Numidam per timere: uirtuti suorum satis credere etiam si certa pestis adesset mansurum portus quae proditis quos docebat turpi fuga incerte ac forsitan post paulo morbo interiturae uitae parceret. Caeterum ab eodem monitus uti noctu proficisceret: consilium approbat: ac statim militum coenatos esse in castris: ignesq; quam creberrimos fieri. Deinde prima uigilia silentio egredi iubet: imago nocturno itinere fessis omnibus Sulla pariter cum ortu solis castra metebat: cum equites Mauri nunciant Iugurtham circiter duum millium interuallo ante eos confedisse: quod postquam auditum est: tum uero ingens exercitus nostros inuadit. Credere se prohibitos a Volunge. & insidii circumuentos: Ac suere qui dicerent manu uindicandum: neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla quamquam eadem existimabat: tamen ab infuria Maurum prober: suos hortatur: uti forte animum gererent: saepe antea paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum quanto sibi in proelio minus perperissent. Tanto rati ores fore: nec quemquam decere quem manus armauerat ab inermibus peditibus auxilium petere: in maximo metu nudum & coecum corpus hostes uertere. Deinde Volungem quoniam hostilia faceret. Iouem maximum obrestatus: ut scelus atq; perfidiae Boghi testis adesset: castris abire iubet.

Ille lachrymas orare ne ea crederet nihil dolo factum: ac magis calliditate Iugurthae cui uidelicet speculanti inter suum cognitum esset. Caeterum quoniam neque ingentem multitudinem haberet: & spes opesq; ex patre suo penderent credere illum nihil palam ausurum: cum ipsis filiis testis adesset. Quare optimum factum uideri per media eius castra palam transiret sese uel praemissis uel ibidem relictis Mauris se solum cum Sulla iterum: ea res uti in tali negotio probata est: ac statim profecti: quia de improviso accelerant: dubio atque haesitante Iugurtha incolumes transeunt. Deinde paucis diebus quo ire intenderant peruentum est ibi tum Bogho quidam Numida Aspar nomine multum & familiariter agebat: praemissus a Iugurtha: postquam Iugurtham accitum audierat oratum & sub dolo speculatum Boghi consilia ferat: praeterea Dauar Massa gradae filius ex gente Masinissae caeterum materno genere impar. Nam pater eius ex concubina ortus erat: Mauro ingentia facta carnis acceptusque quent Boghus fidum multis antea tempestatibus expertus: illico ad Sullam nuntiatum mittit paratum sese facere quae populus Romanus uellet: colloquio diem locum tempus ipse deligeret: consulta se omnia cum illo integra habere: ne Iugurthae legatum pertimesceret: quod eo aduocatus esset quo res communis licentius gereretur: nam ab insidiis eius aliter cauere nequisset: sed ego comperio Boghum magis punica fide: quam ob quae praedicabat simul Romanos & Numidiam spe pacis detruisse: multumq; cum suo animo uolere solitum. Iugurtham Romanis an illi Sullam traderet: ibidem ad

uersū nos: metū p nobis suasisse. Igit̄ Sulla respōdit se pauca corā Aspere locutus: cætera occulte nullo autē quā paucissimis p̄sentib⁹ simul edocet quæ sibi re pōderentur postq̄ sicuti uoluerant congressi discit l. missū a consule uenisse quæ sitū ab eo pacē an bellū agitatur⁹ fore. Tum rex uti p̄ceptū fuerat: post diem decimū redire iubet an nihil etiā nūc decreuisse se illo die r̄sug. Deīde ābo ad sua castra digressi: sed ubi plerūq̄ noctis p̄cessit. Sulla a Bogho occulte accersit̄ ab utroq̄ r̄tūmodo fidi interpretes adhibent̄. Præterea Da uar internūcius sanct⁹ uir iurat ex sententia an bogz statim sic rex incipit. Nūq̄ ego ratus sum fore uti rex maxim⁹ in hac terra & omnīū quos noui priuato hominī gratiā debere: & mehercule Sulla antete cognitū multīs orationib⁹ aliis ultro ego met op̄e tulī: nulli⁹ indigni. Id esse imminutū quod cæteri dolere solēt ego lætor: fuerit mihi eguisse aliquādo tuæ amicitia: qua apud animū meū nihil carius habeo. Id adeo exepirari licet arma uiros pecuniā postremo q̄quid animo liber summe utere: & quo ad uiues nūquā tibi reddita gratiā puta ueris: Sed semp̄ apud me integra erit. Deniq̄ nihil me sciente frustra uoles. Nā ut ego existimo regē armis quā munificētia uinci min⁹ flagitiosum. Cæterum de R. e. p. uestra. cuius curator huc missus ex paucis accipi. Bellū ego p̄p̄urro neq̄ feci: neq̄ factū unquā uolui. Fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto quoniā ita uobis placet. Gerite uti uultis cū iugurtha bellū ego sumē Muluchā quod inter me & Micipsam fuit: nō egrediar: neq̄ id iugurthā intrare sinā. Præterea si quid meq̄ uobisq̄ dignū petueris aliud repulsus abibis. Ad ea Sulla breuiter p̄ se & modice de pace: deq̄ cōib⁹ reb⁹ multis disse uit. Deniq̄ regi patefecit: quod polliceat̄ senatū & po. ro. quoniā armis amplius ualisset non in gratiā habitū: faciē dū: aliquid quod illogz magis q̄ sua retulisse uideret̄. Id adeo in p̄optu esse quoniā iugurthæ copiā haberet: quē si Romanis tradidisset fore ut illi plurimū deberet̄: amicitia fœdus Numidiæ partē quā nūc peteret iuc ultro aduerturā Rex priō agitare cognationē affinitatē: p̄terea fœdus interuenisset. Ad hoc metuere ne fluxa fide usus populariū animos auerteret: q̄s & iugurtha carus: & Romani inuili erant. Deniq̄ sæpi⁹ fatigat⁹ ex uoluntate Sullæ omnia se factūq̄ p̄mittit. Cæterū ad simulandum pacē cuius Numidæ defessus bello aut diffimus erat: quæ utilia uisa constituunt. ita composito dolo digrediūtur. Atres postero die Asperē iugurthæ legatū appellat. Dicitq̄ sibi p̄ Dauarem ex Sulla cognitum posse conditionibus bellum compōi. Quā obrem regis sui sententiā exquireret: ille letus in castra iugurthæ proficiscit̄. Deinde cuncta ab illo doctus properato itinere post diem octauum reddit ad Boghum. & ei nunciat iugurtham cupere oīa quæ imp̄erarentur facere: sed Mariō paḡ confidere. Sæpe antea cū imperatorib⁹ Romanis pacem conueniam frustra fuisse. Cæterz Boghus si ambobus consultū & ratam pacem uellet: daret operam ut una quasi de pace in colloquiū conueniretur: ibiq̄ Sullam sibi traderet. Cū talē uir in potestate habuisset tū fore uti iussu. S. P. Q. U. R. fœdus fieret neq̄ hominē nobilē non sua ignauia captū. sed ob rē Populi. R. in hostium potestate relictum s̄r. Hæc Maurus secum ipse diu uolens tandem p̄misit. Cæterz dolo an uero cunctatus paḡ comperrim⁹: sed plerūq̄ regis uoluntate ut uehementes sic mobiles: sæpe ipsæ sibi aduerse & postea tēpore & loco constituto in colloquium uti de pace conueniretur: Boghus Sullam modo modo iugurthæ legatū appellare benignè habere idē ambobus polliceri: illi læti pariter: ac spei bonæ esse plerū: sed nocte ea quæ proxima fuit ante diē colloquio decretum Maurus adhibitis amicis ac statim imutata uoluntate remouit a se cæteris dicit̄ secū ipse multa agitare uultu ac motu corporis pariter atq̄ aio uari⁹: q̄. si iplo tacete occulta pectōris oris mutatiōe patefecit: tamē postro Sullā accersiri iubet: & ex eius sententia Numidæ insidias recit̄ deī ubi dies aduēit & ei nūciatū ē: iugurthā haud lōge esse cū paucis amicis & questore nostro quasi obui⁹ honoris causa p̄cedit i tumultū facillimū uisu insidiarib⁹: eodē Numida cū plerisq̄ necessariis suis iermis uti dicit̄ erat accedit: ac statī signo dato undiq̄ simul ex insidiis iuadit̄. Cæteris obrūcatis iugurtha uictus Sulle tradit̄: & ab eo ad Mariū deduct⁹ ē: p̄ idē tēpus aduersum Gallos ab ductib⁹ nostris. P. Scipiōe & M. Mālio male pugnatū. Quo metu Italia oīs contremuerat: illiq̄ & deīde oēs Romani usq̄ ad nostrā memoriā sic habuere alia oīs uirtuti suæ prōa esse cū Gallis p̄ salute: nō p̄ gloria certare. Sed postquā bellū in Numidia confectū iugurtha Romā uictum adducti nūciatū ē. Mari⁹ consul absens fact⁹ ē: & ei decreta puincia Gallicisq̄ue calēdis ianuarii magna gloria triūphauit. Ea tēpore spes atq̄ opes ciuitatis in illo sitæ.

C. Crispi. Salustii de bello iugurthino. Finis.

ORATIO LEPIDI COS. AD POPVLVM.
EX LIBRIS HISTORIARVM. C. CRISPI SALVSTII.

ORATIO LEPIDI CONSVLIS AD POPVLVM.

Clementia & probitas uestra. Quir. q̄bus p̄ cæteras gentis maximī & clari estis plurimū timoris mihi factū aduersus tyrānide. L. Sullæ. Neq̄ ipsi nefanda æstimat̄ ea paḡ credēdo de aliis circū uēiamini: p̄fertim cū illi spes oīs i scelere atq̄ p̄fidia sit neq̄ se aliter tutum putet q̄ si peior atque i restabilior metu uestro fuerit quo capriū libertatis curam miseria eximat: aut si prouideritis in tutandis periculis magis q̄ ulciscēdo teneamini. Satellites q̄dē ei⁹ homines maximī nominis non minus optimis magisq̄ exemplis nequeo satis mirari q̄ dominationis i uis seruitium suū mercedē dant: & utrunq̄ p̄ iniuriam malunt q̄ in optio iure liberi agere. Præclara Brutoz atq̄ æmiltoz & Lutatioz proles: geniti ad ea q̄ maior uirtute peperere subuertenda. Nam quid a Pyrrho Hānibale philippoz & Antiocho defensum: est aliud quam libertas: & suæ cuiq̄ sedes: neu cui nisi legibus pareremus: quæ cuncta sæuus iste Romulus quali ab externis rapta tenet: non tot exercituum clade: neq̄ eos & alioz principum: quos fortuna belli consump̄-